

พระบรมราโชวาท

ในรัชกาลที่ ๕

พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฉานาปนกิจศพ

นายเผือก เอี่ยมสุวรรณ

ณ เมรุวัดสัตตนาถปรัวัตร อำเภอเมือง

จังหวัดราชบุรี

๔ เมษายน ๒๕๐๗

895.915

๑ 657 พ

เลขห้อง ๗๖

เลขหมู่ 895.915
7 657W

เลขทะเบียน ๔-๓๐ ๕.๑๖๓ ๑๖๓

คำนำ

เนื่องในงานฉาปนกิจศพ นายเผือก เอี่ยมสุวรรณ กำหนด
งานวันที่ ๔ เมษายน ๒๕๐๗ ณ เมรุวัดสัตตนาถปรีวัตร
อำเภอเมือง จังหวัดราชบุรี พระครูปลัดวินัยวัฒน์ ซึ่งเป็นบุตร
ได้มาแจ้งความจำนงค์แก่เจ้าหน้าที่กองวรรณคดีและประวัติ-
ศาสตร์ กรมศิลปากร ขอพิมพ์หนังสือพระบรมราโชวาทใน
รัชกาลที่ ๕ เพื่อแจกเป็นที่ระลึก กรมศิลปากรยินดียินยอมให้
พิมพ์ได้ดังประสงค์

พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวที่ได้จัดพิมพ์ในเล่มนี้ เป็นพระบรมราโชวาทซึ่งมีไป
พระราชทานพระบรมโอรสาธิราช ขณะประทับศึกษาอยู่ ณ
ต่างประเทศภาคหนึ่ง และอีกภาคหนึ่งเป็นพระบรมราโชวาท
ทรงมีพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ เนื่องในโอกาสเสด็จ
ออกไปศึกษาวิชา ณ ต่างประเทศ เมื่อพุทธศักราช ๒๔๒๘
พระบรมราโชวาทภาคหลังนี้ แม้จะทรงพระราชนิพนธ์ขึ้น
เฉพาะสำหรับแนะนำสั่งสอนพระเจ้าลูกยาเธอในกาลหนึ่ง แต่
เนื้อความล้วนเป็นคติสอนใจที่เป็นผลได้แก่ผู้อ่านทั่วไป โดย

เฉพาะกุลบุตรกุลธิดาซึ่งกำลังอยู่ในวัยเล่าเรียน ทั้งที่ศึกษาอยู่
 ในบ้านเมืองของเรา และที่ออกไปศึกษาอยู่ ณ ต่างประเทศ
 ส่วนพระบรมราชาโสภาทภาคแรกนั้น นอกจากเนื้อความอัน
 เป็นคติสอนใจที่ดีเยี่ยมแล้ว ผู้อ่านยังจะได้มีโอกาสทราบถึง
 ความจริงในพระราชกฤษฎีกาของพระองค์ที่ทรงมีต่อการดำรงตำ
 แหน่งพระมหากษัตริย์ผู้เป็นประมุขของชาติ รวมทั้งความหวั
 ยที่พระองค์ทรงมีต่อพระบรมราชโอรส ซึ่งจะเป็นผู้สืบทอด
 ตำแหน่งพระมหากษัตริย์นั้นด้วย พระบรมราชาโสภาที่ได้จัด
 พิมพ์ทั้งหมดนี้ จึงนับเป็นหนังสือที่มีคุณค่าอย่างยิ่ง

กรมศิลปากรขออนุโมทนาในกุศลราศีทักษิณานุประทาน
 ซึ่งพระครูปลัดวินัยวัฒน์ ได้บำเพ็ญอุทิศแด่ นายเผือก เอี่ยม
 สุวรรณ เป็นบุตรบุญธรรม ตลอดจนให้พิมพ์หนังสือ
 แจกจ่ายเป็นวิทยาทาน ขอกุศลทั้งนี้จงเป็นปัจจัยดลบันดาลให้
 นายเผือก เอี่ยมสุวรรณ ผู้ล่วงลับไปแล้ว ประสบแต่อิฏฐคุณ
 มนุญผล ตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพทุกประการเทอญ.

กรมศิลปากร

๒๔ มีนาคม ๒๕๐๗

นายเผือก เอี่ยมสุวรรณ

ชาติ ๑๘ มกราคม ๒๔๓๑

มรณะ ๑ ธันวาคม ๒๕๐๖

ประวัติ

พ่อเกิดเมื่อวันศุกร์ ที่ ๑๘ ม.ค. พ.ศ. ๒๔๓๑ ที่บ้านโซ่ง
(ชื่อเก่า) ปัจจุบันเรียกตำบลโคกหม้อ ต่อกับตำบลท่าราบ
เป็นบุตรนายอยู่ นางนวม พ่อมีพี่น้องด้วยกันสองคนเท่านั้น
คือ ตัวพ่อเองหนึ่ง และน้องหญิงชื่อเงิน (ถึงแก่กรรมเมื่ออายุ
๕ ขวบ) หนึ่ง พ่อเป็นกำพร้าทั้งบิดามารดา เมื่ออายุประมาณ
๑๐ ขวบ ตั้งแต่นั้นมาพ่อก็ตกอยู่ในความอุปการะของนายชาย
ชื่อ กาญจน์ เป็นโยมผู้ชายของพระศิริบุญญามณี วัดโสมนัส
วิหารทุกวันนี้ ต่อมาไม่นานก็ได้ไปเรียนหนังสือ อยู่ที่วัด
บางลำภูอ่านออกเขียนได้ ก็พ่อติดกับอาจารย์และเป็นญาติกัน
ด้วยได้ย้ายไปอยู่วัดสุทธायาราม (หลุมดิน) พ่อก็ติดตามไป
อยู่ด้วยจนอายุได้ ๑๖ ปี จึงได้บรรพชาเป็นสามเณรอยู่ที่วัดนั้น
ในระหว่างที่เป็นเณรอยู่ ท่านมหาเบญว เจ้าอาวาสวัดท่าโสม
ได้ตั้งโรงเรียนหนังสือไทยขึ้น มีการสอนหนังสือและสอน
คำนวณควบกันไป พ่อก็ได้เรียนกับเขาจนสำเร็จชั้นมูล ๓ พ่อ
พูดให้ฟังว่า โจทย์เลขบางข้อ คิดอยู่เป็นปี ๆ ก็มักจะคิดได้

(๒)

โจทย์บางข้อ พ่อเล่าให้ลูก ๆ ฟังจนลูก ๆ จำได้ เช่นโจทย์
ข้อหนึ่งว่า

ยังมีนารหนึ่งพงรุ่นสาว
มารตารักหนักเหลือเป็นเชอลาว
วันหนึ่งสาวเดินมารีบคลาไคล
บ้นทิตหนึ่งพงสีกออกจากพระ
เดินมาปะมึงมิตรพิสมัย
ตุคมข้าล่าแลมาแต่ไกล
จนเข้าไกลปลอบประโลมแม่โหมงาม
ช่างคมข้าล่าเลิศประเสริฐยิ่ง
ไม่มีหญิงเทียบได้ในสยาม
ยลพักตร์ลักษณาสง่างาม
ให้มีความรักนุชสุดใจจริง
แม่ทราวม้วยโหมงามอย่าขามเขิน
อย่าหมางเมินเชิญพลอดแม่ยอดหญิง
อายุเจ้าเท่าไรไซแต่จริง
อย่าประวิงหลอนหลอกจงบอกไป

(๓)

นาริลาวสาวน้อยเอนถอยบอก

ตงแต่ออกมาหาขมนสนหลายไท

วันละยสบทาเบยเสียเขาไป

จนเติบโตใหญ่สนเงินตราทำต่ำลง

อายุได้เท่าไรไม่รู้

แต่พอพืรุงามมาถามถึง

ฉันบอกความตามกาลไม่พรั่นพรั้ง

ถารู้เท่าถึงการณว่าท่านดีเอ๋ย.

ส่วนเฉลยนั้นลูก ๆ จำไม่ได้เสียแล้ว พอบอกว่าโจทชนั้น
ถ้าจำมาตราไม่ได้ก็ทำไม่ถูก พอบอกว่าเลขสำคัญอยู่ที่วิธี
เมื่อไม่รู้วิธีเชื่อว่ายังไม่เก่งเลข พอบวชเป็นสามเณรอยู่จนอายุ
ครบอุปสมบท ก็อุปสมบทอยู่ที่วัดสุทธायารามนั่นเอง โดย
ท่านเจ้าคุณพระพุทธรวิริยากร (จิต ฉนโน) เจ้าอาวาสวัด
สัตตนาถปรีวัตร เมืองราชบุรี เป็นพระอุปัชฌาย์ พระมหา
เบญว เจ้าอาวาสวัดท่าโขลง และพระครูธรรมภาณินันท์ (ปล้อง
สุสีโล) เจ้าอาวาสวัดสุทธायารามเป็นคู่สวด มีนามฉายาว่า
สุวณฺโณ และฉายานเองเมื่อพอสึกออกจากพระ จึงเอามา

(๔)

ตั้งเป็นนามสกุล โดยเอาชื่อของปู่หน้า เพราะปู่ของพ่อ
ชื่อเอี่ยม หรือ "เสมียร์เอี่ยม" (เขียนตามหนังสือคุ้มคักของปู่
ซึ่งออกไว้ให้ ณ วัน ๕๓ ค่ำ ปีมะเส็ง นักษัตร นพศก
ศักราช ๑๒๑๙) แล้วเอาฉายาของพ่อตามหลังชื่อปู่ จึงรวม
เป็น "เอี่ยมสุวรรณ" ตามหนังสือสำคัญ ฉบับที่ ๔๐๓๑/๖๒๓๑
หนังสือสำคัญฉบับนี้ให้ ไว้เพื่อแสดงว่า นายเผือก อยู่บ้าน
โพธาราม หมู่ที่ ๑ ตำบลโพธาราม อำเภอโพธาราม เมือง
ราชบุรี ได้ขอจดทะเบียนนามสกุลว่า "เอี่ยมสุวรรณ" สกุล
สืบมาแต่ปู่ เจ้าพนักงานได้อนุญาตและจดทะเบียนให้แล้ว
ศาลากลางจังหวัดราชบุรี วันที่ ๒๙ เดือนตุลาคม พระพุทธ-
ศักราช ๒๔๕๙ ประทับตราเป็นสำคัญ

ในระหว่างที่บวชอยู่นั้น พ่อเป็นผู้ใคร่ในธรรมวินัยมาก
และเป็นที่พอใจของพ่อแม่ที่เอารูไปฝากให้เรียนหนังสือ เพราะ
พ่อสอนหนังสือ เด็กอ่านได้เร็ว ฉะนั้น ศิษย์ของพ่อจึงมาก ๆ
จนอาหารไม่พอรับประทาน ในด้านพระวินัยพ่อก็เคร่งครัด
มากและจดจำได้ดีขึ้น เช่น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๓ พระที่สอบ

(๕)

น.ธ. โท เสร็จแล้วก็เลยไปเยี่ยมพ่อที่บ้าน แต่ขณะนั้นเป็น
หน้าหนาว พระท่านเห็นข้าวรวงหนึ่งโตน้ำดู ก็หยิบขึ้นมาดู
แล้วถามพ่อว่า นี่ข้าวอะไร แทนที่พ่อจะตอบคำถามแต่กลับพูด
ว่า อ้าว นั่นเป็นอาบัติทุกกฏนะคุณ เพราะธัญญาชาติ ๗ อย่าง
ภิกษุจะต้องเป็นอาบัติทุกกฏ พระท่านก็เลยไม่รู้ว่าจะพูดอย่าง
ไรถูก ก็ได้แต่ยิ้ม แต่ว่ายิ้มอย่างผู้ปราชัย ครั้นจะแก้ตัวก็ไม่
รู้ว่าแก้ได้อย่างไรถูก เพราะมันจริงอย่างที่พ่อว่าเสียด้วย พ่อ
บอกว่าสมัยนั้นท่านหนังสือเรียนมาก ๆ อย่างทุกวันนี้ก็จะเก่งอีก
ไม่น้อย เพราะหนังสือสำหรับพระที่ไม่ได้เป็นมหาเปรียญ ที่
พ่อจะหาได้ก็มีแต่หนังสือมหาชั้นธัมมพัสสิกขา และวินัยแปล
และก็ไม่ใครจะมีทั่วไปทุกวัด บางคราวเกิดขัดข้องทางวินัยก็
ต้องรอกอยพระผู้ใหญ่ที่ออกไปจากกรุงเทพ ฯ และก็ใช้ว่าท่าน
จะออกไปบ่อย ๆ เมื่อไร ท่านจะออกไปก็เมื่อมีกิจจำเป็น เช่น
ฤดูอุปสมบท ฉะนั้นเมื่อใกล้ฤดูกาลอุปสมบท ก็ต้องคอยสืบ
ข่าวกันว่าวัดไหนมีบวชกันบ้าง เมื่อรู้วัดไหนวัดนมบวชพระ
กัน ก็อุปสมาย์ชื่อนนมมาจากวัดนั้น ในวันขึ้นแรมเท่านั้นแน่
นอนแล้ว เจ้าอาวาสทุก ๆ วัดที่มีข้อสงสัยหรือไม่เข้าใจใน

(๖)

ธรรมวินัยข้อไหนก็ตั้งปัญหาไว้ ครั้นถึงกำหนดก็ไปพร้อมกัน
ที่ไปเองไม่ ได้ก็ให้พระลูกวัดไปแทน เมื่อได้รับคำสั่งแจงจน
เป็นที่เข้าใจดีแล้ว เจ้าอาวาสก็นำมาถ่ายทอดและสั่งสอนให้
พระลูกวัดฟังอีกทีหนึ่ง นี่เป็นวิธีหนึ่งที่ใช้กันในสมัยเมื่อพ่อ
ยังบวชอยู่

พ่อบวชเป็นพระอยู่ ๔ พรรษาที่กลาสีขาบท เมื่อลา
สิกขาบทแล้วก็ ได้ไปอยู่กับขุนพิทักษ์ธนากร (แซ่ม มะนะ)
สมุหบัญชีอำเภอโพธาราม ซึ่งมีศักดิ์เป็นลุง และได้เข้าเป็น
เสมียนฝึกหัดอยู่ประมาณหนึ่งปี ก็ได้บรรจุเข้าเป็นสารวัตร
อำเภอโพธาราม เป็นอันว่าพ่อได้เข้ารับราชการแต่นั้นมา

ครั้นถึงปีมะโรง ๒๔๕๙ พ่อได้ทำการสมรสกับนางสาวชื่น
บุตรนายเปรมและนางชิต บ้านบางโตนด อำเภอโพธาราม
มีบุตรชายหญิงรวม ๗ คน คือ

(๑) พระครูปลัดวินัยวัฒน์ (จรัส เอี่ยมสุวรรณ)

(๒) (ถึงแก่กรรม)

(๓) นางฉันท์ หมีนศร

(๔) นายอรุณ เอี่ยมสุวรรณ

(๓)

(๕) นายเสวก เอี่ยมสุวรรณ (เป็นผู้ใหญ่บ้าน)

๒๐ ธ.ค. ๐๖

(๖) นายฉลอง เอี่ยมสุวรรณ

(๗) จ.อ. ณรงค์ เอี่ยมสุวรรณ

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๖๑ ก็ได้ลาออกจากราชการไปอยู่กับ
คุณลุง ชุนพิทักษ์ธนากรที่บ้านโป่ง เพราะคุณลุงครบเกษียณ
อายุ ออกจากราชการแล้วย้ายไปอยู่ที่นั่น และได้ช่วยดูแล
ทรัพย์สินบางแห่งของคุณลุง จนคุณลุงถึงแก่กรรม จึงได้เลิก
จัดการ ในเวลาที่อยู่บ้านโป่งนั้น พระยาวงษาโรจน์เมื่อครั้งเป็น
พระบำรุงบุรีราช นายอำเภอโพธาราม ซึ่งเป็นบุตรเลี้ยงของบิดา
ได้มาชวนพ่อให้ไปทำงานด้วยกันอีก แต่พ่อบอกว่าไปไม่ได้
เสียแล้ว เพราะคุณลุงท่านได้อุปการะมาก่อน จะทิ้งไปในเวลา
นี้ก็ดูไม่ดีเพราะท่านก็แก่แล้ว คุณพระบำรุงบอกว่าถ้าเช่นนั้น
จนใจ เมื่อพูดถึงกตัญญูกันแล้ว ฉันก็พูดด้วยไม่ได้ เป็นอันว่า
พ่อก็ไม่ได้เข้ารับราชการอีก พูดถึงกตัญญูกตเวทีแล้ว พ่อคน
หนึ่งละถ่อมหนัก พ่อเคยพูดให้ฟังว่า “บางครั้งนึกถึงกตัญญู
กตเวทีที่ทำแล้วแก่บุคคลบางคนที่มีอุปการะต่อพ่อ รู้สึกว่าหัวใจ

(๘)

มันพองบานชอบกล บอกไม่ถูก เมื่อใกล้จะตาย พ่อก็ยังสั่งนัก
สั่งหนาแก่ลูก ๆ ทุกคนว่า (๑) ต้องกตัญญูกตเวทีต่อคนที่รัก
แก่ตน (๒) อย่าอิจฉาริษยาเขา (๓) จงมีความสามัคคีกันใน
ระหว่างพี่น้องและวงศ์ญาติ นี่เป็นคำสั่งสอนของพ่อ และพ่อ
ก็พูดอยู่จนพ่อพูดไม่ได้ การอบรมลูกพ่ออบรมอยู่เสมอ ไม่
เชื่อว่าใกล้จะตายถึงได้พูด เมื่อยังมีชีวิตหรือเมื่อยังด ๆ อยู่พ่อ
ก็อบรมหรือสั่งสอนอยู่เสมอ เช่นสอนว่า “ลูกนะ เราอย่า
ทำเป็นคนมีจิตใจต่ำ เพราะคนมีจิตใจต่ำเป็นจิตของสัตว์
เดียรรณ เพราะสัตว์เดียรรณมันรักแต่ลูกของมันเท่านั้น
ฉะนั้น เราเป็นคนอย่าไปเอาเยี่ยงมันเป็นอันตรายตง นี่เป็นต้น
สอนพวกลูกๆขอเทอดพระคุณพ่อไว้เป็นอย่างสูง หากวิญญาน
ของพ่ออยู่ ณ สุกตภพใด ก็จงนอนใจเถิดว่าลูก ๆ ของพ่อจะ
ไม่ลืมคำพูดเหล่านั้นของพ่อเลย

ครั้นถึง พ.ศ. ๒๔๖๔ พ่อได้ลงมือทำนา ถึง พ.ศ. ๒๔๖๖
พ่อได้รับเลือกให้เป็นผู้ใหญ่บ้านหมู่ที่ ๑ ตำบลท่าราบ อ.เมือง
จังหวัดราชบุรี และเป็นผู้ดำรงตำแหน่งมาจนถึงสิ้นชีวิต รวม
เวลาที่พ่อเป็นผู้ใหญ่บ้านได้ ๔๐ ปี (๒๔๖๖—๒๕๐๖) พ่อเป็น

ผู้ใหญ่บ้านที่ลูกบ้านนับถือยกย่อง เพราะพ่อไม่เอาเปรียบลูก
 บ้าน เมื่อมีเรื่องเกิดขึ้นถ้าไม่เป็นอาญาแผ่นดินแล้ว พ่อก็
 พยายามไกลเกลี่ยให้เลิกแล้วต่อกันเสีย ไม่สนับสนุนให้เกิด
 ความยาวสาวความยืด พ่อบอกว่าเป็นความกันเอาเงินไปซื้อ
 ขนมหัสนัซ (หมา) กินดีกว่า เรื่องผัวเมียทะเลาะกัน ถ้า
 ใครมาตามพ่อให้ไปห้าม พ่อจะถามว่า เมหรือเปล่า ถ้าเม
 พ่อเป็นไม่ไปเด็ด พ่อ ถือคติว่า "อย่าถือคนบ้าอย่าว่าคนเมา"
 พ่อจะไปก็ต่อเมื่อเขาหายเมาแล้วเท่านั้น แล้วจึงแจงเหตุผลให้
 ฟังต่าง ๆ ปรากฏว่า ได้ผลดีทุกราย พ่อว่าคนเราถ้าสติ ไม่
 วิปلاسแล้วก็พูดกันรู้เรื่องได้ง่าย อีกเรื่องหนึ่งเกี่ยวกับมรดก
 ถ้าพ่อรู้ว่าเขาจะต้องเป็นความกันต่อไปข้างหน้า พ่อจะแนะนำ
 ให้ทำเสียให้ถูกต้องในเมื่อเวลายังดกกันอยู่ เกี่ยวกับเรื่องนั้นพ่อ
 บอกว่าล้มจมกันมาเสียมากต่อมากแล้ว ตัวอย่างมีอยู่ถมไป
 พ่อเป็นผู้ใหญ่บ้านมานาน จึงเป็นที่นับถือของคนในตำบลนั้น
 และตำบลใกล้เคียงเป็นอันมาก พ่อเคยพูดเสมอว่า การเป็น
 กำนันและผู้ใหญ่บ้านต้องยอมเสียสละ เพราะประชาชนเขา
 ยกให้เราเป็นหัวหน้าเราก็ต้องยอมเสียสละบ้าง จะเห็นแต่

ประโยชน์ส่วนตนฝ่ายเดียวไม่ได้ พ่อเคยให้ความเห็นกับ
 กำนันและผู้ใหญ่บ้านว่า การปกครองต้องปกครองให้เป็นพวก
 เดียวกันจึงจะเรียบร้อย อย่าไปถือว่านั่นเป็นพรรคพวกของ
 กำนัน นั่นพรรคพวกของผู้ใหญ่บ้านเขา ถ้าหากมีการถือ
 พรรคถือพวกกันเข้าแล้ว ความยุ่งยากหรือความเดือดร้อนก็จะ
 เกิดขึ้นตามมาทันที เพราะใคร ๆ ก็ย่อมจะต้องรักพวกรัก
 พ้องของตัวเองกันทั้งนั้น เมื่อเป็นเช่นนั้นความสามัคคีในตำบล
 นั้นก็ย่อมไม่มี ความสงบสุขก็ย่อมไม่มีไปด้วย การใช้คนก็
 สำคัญเหมือนกันต้องเลือกคนดี ๆ หน่อย และการใช้คนดีก็
 ต้องคอยระวังหน่อย เช่นเดียวกับการที่ใช้มีดที่คม ๆ มีดคมมัน
 ใช้ได้การไถงานดี แต่ถ้าพลอมันก็มักจะบาดมือเอา ฉะนั้นการ
 ใช้คนดีก็ต้องระวังให้ดีเหลือเกินเป็นต้น อีกอย่างหนึ่ง "อคติ"
 (ความเป็นไปคดี) เราไม่ควรนำเอามาใช้ ถึงแม้จะมีก็ให้มัน
 มีอยู่แต่ในใจ เพราะอย่างไรเสียมันก็ต้องมีอยู่วันยังค่ำ เพราะ
 คนเรายังมีกิเลสยังมีลูกมีเมียอยู่ แต่ถ้าเรานำมาใช้จนแสดง
 ออกนอกหน้าก็เสียการปกครองหมด นี่เป็นทัศนะของพ่อที่ให้
 แก่ลูก ๆ อีกเรื่องหนึ่ง เห็นว่าจะมีประโยชน์บ้าง ก็พ่อเล่าให้

ลูกฟังถึงความตั้งใจของพ่อ เมื่อแรกเริ่มจะดำเนินการครองเรือนว่า (๑) เราต้องไม่กู้เงินเขามาทำสินสอดแต่งงาน และก็ขอให้ท่านพ่อว่าพ่อทำได้สำเร็จตามที่ใดตั้งใจไว้ ส่วนข้ออื่นๆ พ่อบอกว่าทำไม ไม่ได้สำเร็จเต็มตามที่ใดตั้งใจไว้ พ่อว่าได้เห็นมานานแล้ว การกู้เงินเขามาทำสินสอดนี้ มีลูกตั้งโหลงก็ยังไม่เห็นเขายังไม่หมด ด้วยเหตุนี้เอง พ่อจึงได้ตั้งใจไว้แต่แรก

สรุปแล้ว ในสายตาของลูก ๆ พ่อเป็นผู้ที่ควรเคารพควรบูชาอย่างยิ่ง คือในส่วนที่เป็นพ่อของลูก พ่อก็อบรมสั่งสอนลูก ๆ เสมอ ในส่วนที่เป็นสามี พ่อก็เป็นสามีที่ดีของภรรยา ในส่วนที่เป็นญาติกัน พ่อก็ช่วยแนะนำตักเตือนและให้ความอุปการะตามความสามารถเท่าที่จะทำได้ ในส่วนการปกครอง พ่อก็ให้ความเสมอภาคไม่เอาเปรียบแก่ลูกบ้าน ชวนแนะนำในสิ่งที่ควรทำและไม่ควรทำ ในส่วนตัวของพ่อเอง ก็สามารถดำรงวงศ์ตระกูลอยู่ได้ ถึงแม้จะไม่เจริญรุ่งเรืองตามที่เขานิยามกัน แต่พ่อก็มีได้กระทำให้เสื่อมลงเลย สัมกับคำขวัญของพระธรรมวราลังการ (ป. ๙) เจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร (ครั้งเป็นพระอมรมุนี) ว่า “เมื่อเราไม่สามารถทำให้วัด หมู่คณะ

(ตระกูล) และประเทศชาติให้เจริญรุ่งเรืองได้ แต่เราก็อยาก
ทำให้ วัด หมู่คณะ (ตระกูล) และประเทศชาติต้องเสื่อมลง
เพราะตัวเราเป็นต้นเหตุ

แต่จะอย่างไรก็ตาม พ่อก็เป็นหน่วยหนึ่งของสังขาร
(อุปาทินก) ก็ธรรมดาของสังขารเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็ดับไป หรือ
พูดกันอย่างง่าย ๆ ก็คือว่า เกิดแล้วก็ต้องตาย ไม่มีการยกเว้น
(มังษจักขุ) ความแตกต่างของผู้ที่มรณต้องตายก็อยู่ที่ว่า ใคร
จะสามารถถือเอาประโยชน์จากร่างกายอันบุตรเน่านได้มากกว่า
กันเท่านั้น นั่นคือความแตกต่างกันของผู้ที่มรณต้องตายเป็น
ธรรมดา ไม่ล่วงพ้นจากความตายไปได้ และประโยชน์ที่ถือเอา
จากร่างกายอันบุตรเน่าน ก็ขอให้เป็นประโยชน์อย่างสูงที่หวังว่า
คือกิเลสท่วมทับไม่ได้ ถ้าหากหวังว่าคือกิเลสยังท่วมทับได้ ก็
ต้องเป็นทุกข์ต่อไปอีกไม่มีที่สิ้นสุด และเมื่อพูดถึงเรื่องทุกข์
ก็นึกถึงคำพูดของพ่อที่เคยปรารภกันถึงเรื่องธรรม แม้เมื่อก่อน
หน้าจะตาย ๒-๓ วัน ก็ยังพูดกันอยู่ถึงเรื่องนี้ และก็เห็นว่า
น่าจะลองคิดกันดูบ้างสำหรับนักธรรม พ่อพูดว่า “เรื่องทุกข์
ทุกข์อื่น ๆ เช่น ชรา พยาธิ มรณะ ฯลฯ พงเจ้าพูดกันก็พอ

เข้าใจและเห็นจริงด้วย แต่เมื่อพูดถึงชาติทุกข์แล้วก็ดูคล้าย ๆ
 กับเป็นการอธิบายเรื่องทุกข์ของเบญจขันธ์ ไม่ใช่อธิบายเรื่อง
 ชาติทุกข์ เพราะเท่าที่ได้ฟังมาจากพระอุปัชฌาย์ (พระพุท-
 ธิยากร จิต ฉนฺโน) ท่านอธิบายว่า คำว่าชาติทุกข์นั้นหมาย
 ความว่า ทนเกิดไม่ได้ต่างหากจึงเป็นทุกข์ ถ้าทนเกิดได้หรือ
 ว่าไม่ต้องเกิดมันก็ไม่ทุกข์ แต่นั่นมันทนความเกิดไม่ได้จำเป็น
 จะต้องเกิดมันจึงเป็นทุกข์ เหมือนอย่าง "วัว" ขณะที่แอกอยู่
 บนบ่า ถ้าก้าวเดินมันก็หนักบ่า ถ้าไม่เดินก็ไม่หนัก แต่ไม่
 เดินก็ไม่ได้เพราะประตักมันจ้อยู่ที่นั่น จึงจำเป็นต้องเดิน เดิน
 หง ๆ ทุรุษว่าหนัก จะมีคำถามว่า เรือนจำ (คุก) นั้นเป็นที่
 สบายหรือ ? ตอบเปล่า (คนต้องโทษ) ไม่สบายเลย ก็
 ไม่สบายแล้วจะเข้าไปทำไมไม่เข้าไปไม่ได้หรือ ? ตอบไม่ได้
 เพราะเรื่องที่จะให้เข้าไปในนั้นมันมีอยู่ จึงต้องเข้าไป ๆ
 หง ๆ ทุรุษว่าเมื่อเข้าไปแล้วก็ไม่สบาย รวมความแล้วก็ถือว่า
 ทนเกิดไม่ได้ก็เป็นทุกข์ เกิดขึ้นมาแล้วก็เป็นอย่างนั้น คือทุกข์
 หง หง ดังเถรภาษิตว่า "นอกจากทุกข์ไม่มีอะไรเกิด นอก
 จากทุกข์ไม่มีอะไรดับ (พุทธจักขุ)"

ก็พ่อเป็นหน่วยหนึ่งของสังฆารดังกล่าวแล้ว ก็ย่อมจะหนี
กฎเหล่านี้ไม่ได้ พ่อก็ได้เริ่มป่วยลงในราวเดือน ส.ค. ๐๖
และอาการปรากฏชัดขึ้นในเดือน ต.ค. ๐๖ โดยนายแพทย์
สมนึก วิทิตวรการ แห่ง ร.พ. ราชบุรี และนายแพทย์ชัยศรี
คชสูตร แห่ง ร.พ. โพธาราม ได้ตรวจพบว่าพ่อเป็นมะเร็งที่ตับ
สุดที่จะรักษาได้ และด้วยใจอารีย์ของนายแพทย์ยังได้ให้ความ
ปลอบใจแก่ลูก ๆ ว่า “สำหรับผมอายุได้เท่านี้ก็พอใจแล้ว”
ขอขอบคุณไว้ ณ ที่นี้ด้วย เมื่อนายแพทย์บอกเช่นนั้นแล้ว
สำหรับลูก ๆ จะหมดหวังหรือเปล่า ความหวังของลูก ๆ ก็ยังมี
อยู่และความหวังคืออะไร ? อ้อ ก็ต้นทองพันชั่งที่ท่าน เช้าก็
รับทานน้ำต้นทองพันชั่ง กลางวัน เย็น กลางคืน ก็น้ำทอง
พันชั่ง เป็นอันว่าน้ำอันนอกจากอาหารและน้ำบ้วนปากแล้ว
เป็นน้ำทองพันชั่งทั้งนั้น ที่ไม่เคยไปก็ไป ๆ เพื่อหาต้นทองพัน
ชั่ง และก็ได้อามาทุกแห่งที่เขามีอยู่ และก็ได้อามากที่สุดก็ได้
จากท่านผู้บัญชาการเรือนจำราชบุรีผู้ใจดีนั่นเอง ขอขอบคุณ
ไว้ ณ ที่นี้ด้วย และก็ต้องขอขอบคุณเป็นอย่างมากนั้น ก็ได้

แก่บรรดาญาติ และมิตรสหาย และผู้ที่เคารพนับถือของลูก ๆ
 บ้าง ของพ่อบ้าง ทั้งที่เป็นญาติและที่เป็นบรรพชีตทุก ๆ
 ท่าน ที่ได้ช่วยเหลือในคราวที่พ่อป่วย พวกลูก ๆ ของพ่อขอ
 ขอบพระคุณเป็นอย่างสูงไว้ ณ ที่นี้ด้วย แต่แล้วทองพันชั่งก็
 ไม่สามารถที่จะช่วยกู้สถานการณ์ให้กลับคืนดีขึ้นมาได้ดังใจหวัง
 ก็นักแล้ว ทากแล้ว แถมยังพอกอีก อาการของพ่อก็ไม่ดีขึ้นมี
 แต่ทรุดลง ในที่สุดความหวังของลูก ๆ ก็ต้องสลายลง เมื่อ
 วันอาทิตย์ที่ ๑ ธ.ค. ๐๖ เวลา ๑๔.๐๐ น. โดยการจากไปของ
 พ่อ และก็เป็นการจากไปอย่างไม่มีวันกลับ รวมอายุของพ่อ
 หมดไปได้ ๗๕ ปีเท่านั้นถึงกาลอวสาน คงเหลือแต่ชื่อและ
 คุณความดีเท่านั้นที่พ่อทิ้งไว้ให้กับลูก ๆ ส่วนความในใจของ
 ลูก ๆ ที่ต้องเสียพ่อไปนั้น ผู้ที่มีพ่อและต้องเสียพ่อไปเท่านั้นจึง
 จะรู้ว่าเป็นอย่างไร

ฉะนั้น ด้วยอำนาจบุญกุศลที่ลูก ๆ ทำแล้ว ด้วยกาย
 ด้วยวาจาและด้วยใจ ที่ทำแล้วก็ดี กำลังทำอยู่ก็ดี และจะ
 ทำต่อไปข้างหน้าก็ดี ขอบุญกุศลเหล่านั้นจงมีแด่พ่อของลูกซึ่งอยู่

(๑๖)

ณ สุกตีกพนัน ๕ ด้วย หากท่านไม่ทราบด้วยญาณวิดีใด ๆ
ขอเทพยเจ้าทั้ง ๖ ชั้น โปรดช่วยนำข่าวสารนี้ไปให้ท่าน
ทราบ แล้วอนุโมทนาให้สำเร็จเป็นปัตตานุโมทนามัยบุญกุศล
ด้วยเทอญ.

ลูก ๆ ของพ่อ

๔ เมษายน ๒๕๐๗

พระบรมราโชวาทฉบับที่ ๑

ที่ ๑/๓๒๕๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

๒๖

วันที่ ๒๓ พฤษภาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๒

วันนี้งานเพราะเป็นวันพระ จึงจะขอจดหมายตกเตือน
เฉพาะตัวลูกชายใหญ่ (๑) ให้พิจารณาดังความประพฤติ หรือ
จะเรียกว่า พระราชจริยาแห่งพระเจ้าแผ่นดินในมหาจักรีบรม
ราชวงศ์ ซึ่งได้ทรงประพฤตีสืบต่อ ๆ กันมา อันเป็นเครื่องให้
พระบรมราชวงศ์ ตงมั่นอยู่ได้ช้านานยิ่งกว่าบรมราชวงศ์อื่นมี
มาแต่ไหนหลังทุก ๆ วงศ์ แต่ไม่ต้องการที่จะกล่าวข้อความ
โดยละเอียด โดยเหตุว่า เรื่องราวทั้งหลายอันจะอ้างถึงนี้
เมื่อจะอยากทราบความละเอียดเมื่อใดก็จะอาจค้นพบได้ โดย
ง่ายในหนังสือต่าง ๆ มีพระราชพงศาวดารเป็นต้น จึงตั้งใจ
ที่จะแนะนำได้พอเป็นที่ระลึกถึงการตรวจสอบในความประพฤติ
ของพระเจ้าแผ่นดินซึ่งสืบสันตติวงศ์กันมาย่อมประพฤติตามให้

(๑) สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎ
ราชกุมาร

คล้าย ๆ กัน เพราะฉะนั้น การทั้งปวงจึงมิใคร่จะผันแปร
ไปเป็นอย่างอื่นเร็วเหมือนบรมราชวงศ์อื่น ๆ

เมื่อว่ารวบยอดกเป็นเดชะบุญของเมืองไทย ที่ได้เชื่อ
วงศ์เจ้าแผ่นดินเช่นนี้เป็นผู้ปกครองรักษา สมกับภูมิประเทศ
และเผอิญให้ถูกผู้ที่เป็นเจ้าแผ่นดินนั้นเป็นผู้ซึ่งดำรงอยู่ในความ
สัตย์ธรรมอันสุจริตสืบต่อเนื่องกันมา ไม่มีเวลาแทรกปน คือ
พระเจ้าแผ่นดินย่อมปฏิบัติอธิษฐานพระทัยในความสัตย์ธรรม
อันซื่อตรง มิได้ตกไปในอกติ ๔ ประการ หรือจะเป็นบ้างก็
ไม่เกินกว่าเหตุ ย่อมปราศจากอาผาตจองเวรและริษยาสมักร
สมานพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการให้กลมเกลียวเป็น
อันหนึ่งอันเดียวได้ด้วยทางสังคหวัตถุเป็นต้น อันควรที่จะพึง
พิจารณาและรำเรียนให้รู้แล้วปฏิบัติให้คงอยู่ตามเรื่องตามรอย
พระบรมราชวงศ์จะดำรงอยู่เป็นอนันตยสาธารณะสืบไปภายหน้า

อนึ่ง เมื่อว่าในเวลาอัน การสามัคคีภายในเป็นข้อสำคัญ
ยิ่งใหญ่ว่าจะได้ต่อต้านด้วยศัตรูภายนอกอันมีกำลังกล้ากว่า
แต่ก่อน ถ้าหากการสามัคคีภายในไม่มีอยู่ได้แล้ว ไหนเลย
การต่อต้านภายนอกจะรับรองอยู่ได้

จะขอดำเนินความตามพระราชจรรยาแห่งพระเจ้าแผ่นดิน
 ในปฐมบรมราชวงศ์สืบลงมาโดยลำดับ ตามเหตุที่ท่านได้ตั้ง
 ปฏิบัติอธิษฐานพระราชหฤทัยประการใด และได้ทรงประพฤติ
 โอบอ้อมอารีมาประการใดตามที่ ได้^๖รู้เห็น จำเดิมตั้งแต่แผ่นดิน
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเป็นต้นมา ในแผ่นดิน
 กรุงธนบุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เป็น
 สมเด็จพระยามหากษัตริย์ศึก ว่าที่สมุหนายกด้วย ในเมื่อ
 ปลายรัชกาลกรุงธนบุรีนั้น เสด็จออกไปทัพเมืองเขมร เจ้ากรุง
 ธนบุรีเสียจริตมีความโลภเป็นประมาณ เร่งรัดเงินทองจากคน
 ทั่ว^๗ปวง บรรดาพระญาติวงศ์ทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งฝ่ายพระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเอง และฝ่ายกรมสมเด็จพระ
 อมรินทรามาตย์ (๑) ก็ต้องรับอาญาต่าง ๆ แทบจะไม่มีตัวเว้น
 จนตลอดกรมสมเด็จพระอมรินทรามาตย์ จนเกิดชบถ^๘ขึ้นภายใน
 ในพระนคร จับเจ้ากรุงธนบุรีให้ออกเสียจากอำนาจ พระยา
 สรรค์ได้ว่าราชการบ้านเมือง เดิมก็คิดจะมอบราชสมบัติถวาย
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก แต่ภายหลังมา^๙ลู
 อำนางแก่ความโลภ จึงได้เกิดรบราฆ่าแกงกันขึ้นกับกรม

(๑) พระบรมราชชนนีพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

พระราชวังหลัง ซึ่งเป็นพระยาสุรียอภย์ (๑) ผู้สำเร็จ
 ราชการเมืองนครราชสีมา โดยใช้อุบายปล่อยเจ้ารามลักษณผู้
 เป็นหลานเจ้ากรุงธนบุรีให้ออกเป็นตัวการ ครั้นเมื่อพระบาท
 สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเสด็จมากรุงธนบุรีแล้ว เป็น
 การจำเป็น เพราะมีผู้ทักแค้นเคืองเจ้ากรุงธนบุรีเป็นอันมาก
 และถ้าไม่ทำเช่นนั้น บ้านเมืองก็จะไม่เป็นปกติเรียบร้อยได้
 เพราะผู้ทักแค้นเจ้ากรุงธนบุรีก็มีบาง จึงเป็นการจำเป็นต้อง
 ให้ประหารชีวิตเจ้ากรุงธนบุรีเสีย แต่ถึงดังนั้นพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกยังไม่สิ้นความนับถือหรือยกข้อเหตุที่
 ทำอันตรายแก่ครอบครัวของท่านอย่างหนึ่งอย่างใดเป็นเหตุ
 แล้วและทำลายวงศ์ตระกูลแห่งเจ้ากรุงธนบุรีนั้นเสีย ตามคำ
 ขอร้องแห่งกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทนั้นเลย ได้ทำอยู่
 เฉพาะผู้เดียวแต่เจ้าจุ้ย ซึ่งเป็นกรมขุนอนุรักษสงคราม ซึ่ง
 เป็นโอรสใหญ่ของเจ้ากรุงธนบุรี การที่ท่านนั้นก็ทำโดยความ
 ที่เจ้าจุ้ยนั้นเองไม่เต็มใจจะอยู่รับราชการต่อไป เพราะเห็น

(๑) พระยาสุรียอภย์ (ทองอิน) หลานเธอในรัชกาลที่ ๑ เมื่อปราบดา
 ภิเษกแล้ว ทรงสถาปนาพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมหลวง
 อนุรักษเทเวศร แล้วเลื่อนขึ้นเป็นกรมพระราชวังหลัง

โทษของบิดาและเห็นตัวเป็นทกกดขวาง โอรสธิดาของเจ้า
 กรุงธนบุรี นอกนั้นได้ชুবเลียงไว้หมดทั้งสน ใช้จะเป็นแต่
 เพราะเจ้าฟ้าเหม็น ซึ่งในเวลานั้นเรียกว่าสุพันธุวงศ์ เป็นพระ
 เจ้าหลานเธอของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกฝ่าย
 พระมารดา โอรสเจ้ากรุงธนบุรีอื่น ๆ คือ พระพงศอมรินทร์
 พระอินทรอกัย เป็นต้น ท่านเหล่านั้นก็มีอายุถึง ๑๔ ปี ๑๕ ปี
 แล้วทั้งสน ยังเอามาทรงชুবเลียงใช้สอย ใช้แต่เฟิ่น ๆ ห้าง ๆ
 จนถึงเป็นหมอดวายุพระโอสถ และเข้ามารักษาในพระราชวัง
 ผู้ซึ่งเป็นบุตรแห่งศัตรูทั้งหลายเหล่านั้น เมื่อได้รับพระกรุณา
 เช่นนั้น ก็กลับกลายเป็นดีไป จนถึงใช้ไปทัพจับศึกกันก็ได้
 ส่วนพระยาสรศักดิ์ซึ่งใจกลับกลายเป็นดีภายหลังนั้น เวลา
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ฉกฉวยราชย์ปราบดา
 ภิเชก ก็ยังมีได้ลงโทษบ้างโดยเร็ว ได้พิจารณาได้สวน
 จนเห็นถ่องแท้ว่าเป็นคนไม่ตั้งอยู่ในสุจริตแล้ว จึงได้ประหาร
 ชีวิตเสีย แต่ถึงดังนั้น บุตรหลานก็ยังเอามาชুবเลียงให้รับ
 ราชการอยู่จนพ่อแม่ได้รู้จัก คือหญิงคนหนึ่งซึ่งเผ่าหอพระ
 บรมอัฐมาจนในรัชกาลที่ ๔ ตอลงมาอีกชั้นหนึ่ง การเกิดบาด

หมาย^๕ชนในระหว่างกรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาท จนถึง
 เอา^๔บ^๕น^๕ชน^๕บ^๕อม^๕จะ^๕ย^๕ง^๕ก^๕น^๕อ^๕ย^๕แล้ว ด้วย^๖เร^๖อ^๖ง^๖เล^๖น^๖แ^๖ง^๖เร^๖อ^๖และ^๖ขอ
 เ^๖จ^๖ิน^๖เต^๖ม ใน^๖เว^๖ล^๖า^๖น^๖น^๖เ^๖จ^๖ิน^๖แ^๖่^๖น^๖ด^๖ิน^๖มี^๖น^๖อ^๖ย ไม่^๖พ^๖อ^๖ที่^๖จะ^๖จ^๖ับ^๖จ^๖าย^๖ราช-
 การ^๖พระ^๖บ^๖า^๖ท^๖สม^๖เด^๖จ^๖พระ^๖พุ^๖ท^๖ย^๖อด^๖ฟ้า^๖จุ^๖ฬ^๖า^๖โล^๖ก จึง^๖ได้^๖รับ^๖ส^๖่ง^๖ขอ^๖ผ^๖ัด
 ไว้ ท่าน^๖ไม่^๖พ^๖ัง^๖ก^๖่อ^๖การ^๖วิ^๖ว^๖า^๖ท เม^๖อ^๖สม^๖เด^๖จ^๖พระ^๖พ^๖ิน^๖าง ๒ พระ^๖อง^๖ค^๖
 ได้^๖ว่า^๖กล^๖่าว^๖ห^๖้าม^๖ป^๖ร^๖าม พระ^๖บ^๖า^๖ท^๖สม^๖เด^๖จ^๖พระ^๖พุ^๖ท^๖ย^๖อด^๖ฟ้า^๖จุ^๖ฬ^๖า^๖โล^๖ก
 ก็^๖ย^๖ิน^๖ย^๖อม^๖ด^๖อย^๖ดี มิ^๖ได้^๖มี^๖อา^๖พา^๖ต^๖จ^๖อง^๖เว^๖ร^๖ต^๖่อ^๖กร^๖ม^๖พระ^๖ราช^๖วัง^๖บ^๖วร
 มหา^๖สุ^๖ร^๖สิ^๖ง^๖ห^๖นา^๖ท ภาย^๖ห^๖ล^๖ง^๖กร^๖ม^๖พระ^๖ราช^๖วัง^๖บ^๖วร ฯ ประ^๖ช^๖วร^๖พระ
 อา^๖การ^๖มา^๖ก โดย^๖พระ^๖ท^๖ัย^๖ริ^๖ษ^๖ยา^๖พ^๖ยา^๖บ^๖า^๖ท^๖แรง^๖กล^๖้า จึง^๖ได้^๖ยุ^๖ให้
 พระ^๖โอร^๖ส ๒ องค์ คือ^๖เจ้า^๖ลำ^๖ด^๖ว^๖น เจ้า^๖อิน^๖ท^๖บ^๖ัต ให้^๖เป็น^๖ข^๖บ^๖ด
 ช^๖น พระ^๖บ^๖า^๖ท^๖สม^๖เด^๖จ^๖พระ^๖พุ^๖ท^๖ย^๖อด^๖ฟ้า^๖จุ^๖ฬ^๖า^๖โล^๖ก ก็^๖ได้^๖ตัด^๖แต่^๖เ^๖น^๖พา^๖ะ
 เจ้า ๒ องค์^๖นั้น อัน^๖เป็น^๖ผู้^๖จะ^๖ก^๖่อ^๖เห^๖ต^๖ุ^๖จ^๖ลา^๖จ^๖ล^๖ช^๖น ใน^๖บ้าน^๖เม^๖ือ^๖ง
 พระ^๖ราช^๖โอร^๖ส^๖พระ^๖ราช^๖ธิด^๖า^๖อื่น ๆ ของ^๖กร^๖ม^๖พระ^๖ราช^๖วัง^๖บ^๖วร^๖มหา
 สุ^๖ร^๖สิ^๖ง^๖ห^๖นา^๖ท ก็^๖ได้^๖ท^๖ร^๖ง^๖ช^๖ุ^๖บ^๖เล^๖ียง^๖โดย^๖เส^๖ม^๖อ^๖ตาม^๖ส^๖ม^๖ค^๖ว^๖ร^๖แ^๖ก^๖่^๖ค^๖ุ^๖ณ^๖า^๖น^๖ร^๖ู^๖ป
 มี^๖กร^๖ม^๖ช^๖ุ^๖น^๖ร^๖า^๖น^๖ุ^๖ช^๖ิต^๖เป็น^๖ต^๖ัน มิ^๖ได้^๖มี^๖คว^๖าม^๖ร^๖ัง^๖เก^๖ย^๖จ^๖ถ^๖อ^๖เขา^๖ถ^๖อ^๖เร^๖า
 อย่าง^๖ใด ใช้^๖กล^๖ม^๖เก^๖ล^๖ี^๖ย^๖ว^๖ไป^๖ท^๖พ^๖จ^๖ับ^๖ส^๖ัก^๖ได้^๖เ^๖ห^๖มี^๖อ^๖น^๖ก^๖ัน ส่วน
 ข^๖า^๖ราช^๖การ^๖แต่^๖คร^๖ง^๖กร^๖ุง^๖ธ^๖น^๖บุ^๖ร^๖ท^๖ย^๖ง^๖ม^๖ต^๖ว^๖อ^๖ย^๖ ค^๖ือ^๖พระ^๖ยา^๖ธ^๖รร^๖มา-

ธิดา^๑ ซึ่งเป็นเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช^(๑) ทวดพระยา
 สี่หราชฤทธิไกร^(๒) เดียวกัน ก็เป็นเสนาบดีแต่ครั้งกรุงธน-
 บุรี พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็โปรดให้เลื่อน
 ขึ้นเป็นเจ้าพระยาธรรมมาธิกรณ์ และข้าขอบุตรสาวคือเจ้าคุณ
 พิ^(๓) พระราชทานพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
 ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ให้เป็นที่เกี่ยวดองกันด้วย
 ถ้าจะว่าเจ้าพระยาธรรมมา ๗ นั้น เป็นคนชอบพอกับพระบาทสม-
 เด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกก็ยกไว้ ส่วนเจ้าพระยาพลเทพ^(๔)
 ซึ่งเป็นตาเจ้าพระยาภาณุวงศ์^(๕) เดียวกัน ก็เป็นคนของขุน
 หลวงตากแท้ และผูกใฝ่อยู่ว่าเจ้าฟ้าหมื่น ก็ได้ทรงชุบเลี้ยง
 มาจนตลอดสิ้นแผ่นดิน ส่วนขุนนางวังหน้าซึ่งเป็นผจกษนรภษา
 บ่อมคฺก คัดจะต่อสู้ในเวลาวังหน้าวิวาทกับวังหลวง ก็ได้ประ-
 หารชีวิตแต่ผู้เดียว คือ พระยากลาโหมราชเสนา (ทองอิน)

(๑) เจ้าพระยาศรีธรรมมาธิราช (บุญรอด) ต้นตระกูล บุญรัตพันธุ์

(๒) พระยาสี่หราชฤทธิไกร เข้ม บุญรัตพันธุ์

(๓) คือเจ้าจอมมารดาสี (ซึ่งเรียกกันว่า เจ้าคุณพิ) เจ้าจอมมารดา
 พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบุบผา ในรัชกาลที่ ๒

(๔) เจ้าพระยาพลเทพ (บุญนาค บ้านแม่ลา) มีธิดาชื่อท่านพิง ที่
 เป็นมารดา เจ้าพระยาภาณุวงศ์

(๕) เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุญนาค)

ซึ่งเป็นผู้ทำผิดในวังหน้านนเอง คือเป็นชู้กับเจ้าจอมมารดา
วันทา ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดาผู้ใหญ่ในวังหน้านน แล้วและ
ประพฤติกการทุจริตต่าง ๆ หรือผู้นอนทมความผิดกล่าอีกบ้าง
นอกนั้นก็ให้ทรงชุบเลี้ยงใช้สอยกลมเกลียวกับข้าราชการวัง
หลวงสืบมา

ครั้นมาถึงในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัย เจ้าฟ้าหมื่นซึ่งเปลี่ยนชื่อใหม่เป็นอภัยธเบศร์หรือ
ธรรมธิเบศร์^(๑) สมเด็จพระเจ้าหลานเธออันเป็นโอรสเจ้ากรุง
ธนบุรี อาศัยผู้ซึ่งคิดถึงบุญคุณ เจ้ากรุงธนบุรีอดทนุน มีเจ้า
พระยาพลเทพตาเจ้าพระยาภาณุวงศ์อันกล่าวแล้วเป็นต้น มี
ความมุ่งหมายจะไกรรับสมบัติซึ่งเป็นของบิดามาแต่เดิม จึง
เป็นการจำเป็นที่จะต้องตรองเสีย การครังนั้น อยู่ข้างจะทำ
แรงจนถึงประหารชีวิตบุตรผู้ชายของเจ้าฟ้าหมื่นด้วย เพราะ
เหตุที่เป็น ๒ ซ้ำ คือ ส่วนเจ้าฟ้าหมื่นอันเป็นบุตรเจ้ากรุงธน
นอกชั้นหนึ่ง แต่ถึงดงนั้นบุตรหญิงก็ยงทรงเอามาชุบเลี้ยงทั่ว
หน้า มิได้มีความอาฆาตจองเวรต่อไปอีก

ในครั้งนั้น วังหน้ากับวังหลวงกลมเกลียวช่วยกันรักษา

(๑) ปราบกฏพระนามกรมว่า สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมขุนกษัตราธิราช

แผ่นดิน อันจะหาตัวอย่างในกรุงรัตนโกสินทร์นี้เปรียบไม่ได้
ถึงโดยว่า จะมีเหตุการณ์ถ้อยความขึ้นในพระราชวงศ์ซึ่งไม่สู้
เป็นที่น่าฟังอยู่บ้าง ก็เป็นแต่เหตุซึ่งเกิดจากผู้นั้นประพฤติไม่ดี
บ้าง เพราะความแก่งแย่งกันในเจ้านายบ้าง แต่ถึงอย่างไร
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ยังคงดำรงอยู่ในความยุติธรรม
เที่ยงตรง เป็นแต่โอนอ่อนไปตามสมัยที่เลย ๆ ไป (คือ
สุภาวดีเก่า) “ตั้งให้หลังหัก”

ครั้นมาในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
เพราะพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยไม่ได้ดำเนินพระ
เมราชโองการมอบสิริราชสมบัติ ด้วยประจวบเป็นปัจจุบัน
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวอันเป็นพระราชโอรสเกิด
ด้วยพระสนมก็จริงอยู่ แต่เป็นพระองค์ใหญ่ทรงพระสติปัญญา
โอบอ้อมเผื่อแผ่ และในเวลานั้นทูลกระหม่อมก็ทรงผนวชและ
ยังอ่อนแก่ราชการ ข้าราชการทั้งปวงจึงได้พร้อมกันยินยอม
ให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ขึ้นเถลิงถวัลยราช
สมบัติ ได้ฟังจากคำรับสั่งของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวต่อพระโอรสว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า

อยู่หัวนั้นทรงพระสติปัญญามาก และเป็นทีโปรดปรานของ
 พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยยิ่งนัก ถึงโดยว่าถ้ามี
 พระสติที่จะสั่งได้ ท่านไม่แน่ว่าจะทรงมอบราชสมบัติ
 พระราชทาน หรือพระราชทานพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ด้วยในเวลานั้นบ้านเมืองยังต้องรบพุ่งติดพันกันอยู่
 กับพม่า จำเป็นต้องหาพระเจ้าแผ่นดินที่รอบรู้ในราชการทั้ง
 ปวงและเป็นที่นิยมยินดีทั่วหน้า จะได้ป้องกันศัตรูภายนอกได้
 เพราะเหตุฉะนั้น พระองค์ท่านจึงมิได้มีความโหม่นสลายพระทัย
 และก่อการลุลกลามอันใดขึ้นในบ้านเมืองตามความแนะนำของ
 บางคนซึ่งคิดแก่งแย่งต่าง ๆ ด้วยมีความรักแผ่นดินและราช-
 ตระกูล อันภายในเกิดแตกร้างขึ้นแล้ว ย่อมเป็นช่องแก่ศัตรู
 ภายนอก จึงได้เป็นการสงบเรียบร้อยกันมา ส่วนพระบาท
 สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นเล่า เพื่อพิเคราะห์ดูพระ
 อชฌาสัยตามที่ทราบเรื่อง ก็เห็นได้ว่า ทรงพระสติปัญญา
 และปราศจากความริษยาอาฆาต คือถ้าผู้ใดตั้งอยู่ในที่เช่นนั้น
 ย่อมจะทำลายล้างทุกกระหม่อม และพระบาทสมเด็จพระปิ่น
 เกล้า ฯ ลงเสียก่อน นี่หาเช่นนั้นไม่ ส่วนทุกกระหม่อมทรง

ตั้งพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย เป็นการต่อสู้อย่างยิ่งมิใช่
เล่น ท่านก็มีใช้แต่ไม่ออกพระโอษฐ์คัดค้านอันหนึ่งอันใด
กลับพระราชทานที่วัดบวรนิเวศ ฯ ให้เป็นที่เสด็จมาประทับอยู่
เป็นที่ตั้งธรรมยุติกนิกาย และยกย่องให้เป็นราชาคณะผู้ใหญ่
จนถึงเป็นผู้สอบไล่พระปริยัติธรรมจนจวนสวรรคตทีเดียว จึง
ได้ขอเลิกเรื่องหม่าแหวกอกแต่อย่างเดียวเท่านั้น แต่ทรงอด
กลืนอยู่ได้ถึงกว่า ๒๐ ปี ส่วนสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ นั้น เป็น
ที่นิยมยินดีของคนเป็นอันมาก ว่าอยู่คงกระพันชาตรีเป็นต้น
ท่านก็ไม่ได้ทรงรังเกียจอย่างหนึ่งอย่างใด ซ้ำมอบให้ว่าทหาร
ปืนใหญ่ปืนน้อยคือกรมกองแก้วจินดาเป็นต้น ครั้นเมื่อเสด็จ
ไปทัพนวนกลับมาแล้ว ก็ให้ว่าพวกญวนเซลย คือพวก
พระยาบันลือ เป็นคนหลายร้อยคน มีกำลังเป็นอันมาก

ครั้งหนึ่งโดยความนิยมนับถือ มีผู้อาสาขึ้นไปเกลี้ยกล่อม
พวกลาวเป็นกองนอกขึ้นในพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ เป็น
อันมาก ถ้าจะจับว่าเป็นชบถขึ้นในเวลานั้นก็จับได้ แต่ท่านหา
ได้ทรงเช่นนั้นไม่ ให้พิจารณาเอาแต่ตัวผู้ซึ่งขึ้นไปเกลี้ยกล่อม
นั้นประหารชีวิตเสีย ส่วนพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ ก็คง

รับราชการอยู่ในตำแหน่งเดิม โดยสนิทสนมเรียบร้อย มิได้
ให้มีความสะดึงสะเทือนอันใดเลย

ส่วนผู้ซึ่งเป็นที่เกลียดชังออกหน้ากันอยู่กับท่าน คือกรม
หมื่นสุนทรบริดี^(๑) อันมีพระชนมายุไล่เลี่ยกัน ท่านก็ยกย่อง
พิ^(๒) ให้เป็นกรมขุนกัลยาสุนทร ว่าการในพระราชวัง ยิ่ง
กว่าแบบอย่างที่เคยมีมาแต่ก่อน เมื่อกรมหมื่นสุนทรถูกไฟไหม้
สิ้นพระชนม์แล้ว เหลือแต่เนือก่อนเดียว ยังโปรดให้มาเข้า
เมรุกลางเมือง บรรดาลูกกรมหมื่นสุนทรก็ได้เบียดหวัดมากกว่า
ลูกกรมอื่น เหมือนอย่างลูกกรมหมื่นสุนทรบริรักษ์^(๓) ซึ่งเป็น
สหายอย่างยิงของพระองค์ท่าน มาจนชั้นปลายที่สุดเมื่อจวน
จะสวรรคต ใช้ว่าท่านจะไม่มีพระราชประสงค์จะให้พระราช-
โอรสสืบสันตติวงศ์เมื่อใด แต่หากท่านไม่มั่นพระทัยในพระ-
ราชโอรสของท่าน ว่าองค์ใดอาจจะรักษาแผ่นดินได้ เพราะ
ท่านรักแผ่นดินมากกว่าราชโอรส จึงได้มอบคืนแผ่นดินให้แก่
เสนาบดี ก็เพื่อประสงค์จะให้เลือกเชื้อทูลกัระหม่อมซึ่งเห็น
ปรากฏอยู่แล้วว่า ทรงพระสติปัญญาสามารถจะรักษาแผ่นดินได้

(๑) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากล้วยไม้ ในรัชกาลที่ ๒

(๒) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าหญิงลักขุ ในรัชกาลที่ ๒

(๓) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉัตร ในรัชกาลที่ ๑

ชั้นรักษาแผ่นดินสืบไป นี่ก็เป็นการแสดงให้เห็นพระราชหฤทัยว่าต้นพระบรมวงศ์เธอของเราย่อมรักแผ่นดินมากกว่าลูกหลานในส่วนตัว

ครั้นแผ่นดินทูลกระหม่อม เจ้าทินกร (๑) เป็นผู้ซึ่งซังทำนายแข่งอยู่ว่าจะไม่ได้ดำรงอยู่ในราชสมบัติเกิน ๓ ปี เมื่อเวลาเจ้าทินกรยังมีชีวิตอยู่ก็เป็นแต่รับส่งทักบ้าง แต่ครั้นเมือตายก็ได้เสด็จพระราชทานเพลิง และเอาหม่อมสำเนียงบุตรมาชุบเลี้ยงไว้เป็นมหาดเล็กจนหลานก็ได้เป็นเอ็ดกก (๒) อยู่เดี๋ยวนี้ ยังหม่อมไกรสร (๓) อีกรายหนึ่ง เป็นคนใจพาลสันดานหยาบ ประพฤติชั่วต่าง ๆ เป็นอันมาก เป็นปฏิปักษ์ออกหน้าตรง ๆ กับทูลกระหม่อม..... เพราะความประพฤติชั่วร้ายและน่าใจหุจริตของหม่อมไกรสร ไม่สมควรจะเป็นเจ้าแผ่นดิน จึงเฝ้าฎให้เกิดความ จนถึงต้องประหารชีวิตในปลายรัชกาลที่ ๓ ครั้นทูลกระหม่อมได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้นแล้ว ก็ได้ทรงอาษาตจองเวรต่อบุตรหม่อมไกรสร

(๑) หม่อมเจ้าทินกร เสนิงค์ เป็นผู้รู้ตำราหมอดู

(๒) ราชองครักษ์ มาจากคำภาษาฝรั่งเศสว่า aide de camp

(๓) พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวรภัทรธรรมา ในรัชกาลที่ ๑

กลับเอามาชุบเลี้ยงใช้สอยสนิทสนมได้เบียดหวัดมากยิ่งขึ้นเสียกว่า
หม่อมเจ้า เช่นหม่อมกรุงเบ็นตัน ที่สุดไปจนถึงชั้นหลาน เช่น
พระยาประสิทธิศุภการ (๑) ก็ทรงใช้สอยสนิท มิได้มีความ
รังเกียจเลย

ในรัชกาลนี้ ถ้าจะว่าในส่วนวังหน้ากับวังหลวงไม่สู้
ปรกติเรียบร้อยเหมือนรัชกาลที่ ๒ ด้วยเหตุว่าวังหลวงทรง
ระวางอยู่แต่เดิมแล้วว่าจะมีคนนิยมวังหน้ามาก ส่วนวังหน้า
เล่า ท่านจะทรงการอะไรมักจะชู้ชามากเกินไป และมีผู้เขี่ย
กลางอยู่ด้วยบ้าง แต่ครั้นเมื่อลงปลาย เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
พระปิ่นเกล้าฯ ทรงประชวรมากแล้ว จะเป็นในปลายบิณฑ
ฉศก ๑๒๒๖ หรือต้นปีฉลู สัปตศก ๑๒๒๗ ทูลกระหม่อม
เสด็จไปเยี่ยมประชวร ๒ ครั้ง ไม่โปรดให้ลูกเธออื่นตาม
เสด็จเข้าไปเลย มีแต่พ่อเชิญพระแสงอยู่คนเดียว ข้างฝ่าย
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าฯ ก็มีแต่กลับซึ่งในเวลานั้นเป็น
เจ้าจอมมารดาคนโปรด เสด็จเข้าไปเยี่ยมประชวรถึงในห้อง
พระบรรทม พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ ซึ่งในเวลานั้นเรียก

(๑) พระยาประสิทธิศุภการ (ม.ร.ว. ละม้าย)

พระที่นั่งวรวังษ์ แต่ยังคงอยู่ที่พระบรมมหาราชวังใต้ พระ
 บาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าฯ เสด็จเข้ามาทอดพระบาททรงพระ
 กันแสงว่า หาช่องที่จะกราบทูลอยู่ช้านานแล้ว ก็ไม่มีโอกาส
 บัดนี้ ไม่มีใคร จะขอกราบบังคมทูลแสดงน้ำใจที่ซื่อสัตย์สุจริต
 ต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท มีผู้กราบบังคมทูลกล่าวโทษว่า
 สะสมเครื่องศาสตราวุธกระสุนดินดำขึ้นไว้ ก็ได้สะสมไว้จริง มี
 อยู่มากไม่นึกกลัวใคร แต่เป็นความสัตย์จริงที่จะได้คิดประทุษ
 ร้ายต่อใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาทไม่มีเลยสักขณะจิตหนึ่ง แล้ว
 ถวายสัตย์สาบานเป็นอันมาก ซึ่งตระเตรียมไว้นั้นเพื่อจะบอ
 กันผู้อื่นเท่านั้น ทูลกระหม่อมก็ทรงพระกันแสงทอดพระบาท
 สมเด็จพระที่นั่งเกล้าฯ และทรงแสดงความเชื่อถือ มิได้มีความ
 รังเกียจอันใดในข้อนั้น การที่พระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าฯ
 กราบทูลนี้ ในครั้งแรกซึ่งเสด็จไปเยี่ยมประจวบ ต่อไปไม่
 ช้าก็เสด็จขึ้นไปอีกครั้งหนึ่งแล้ว จึงได้เสด็จเสีทา^(๑) การสมัคร

(๑) "เสีทา" คือพระบรมราชวัง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระที่นั่งเกล้าเจ้า
 อยู่หัว ทรงสร้างที่ริมแม่น้ำสักฝั่งตะวันตก ณ ตำบลบ้านเสีทา
 จังหวัดสระบุรี และได้เสด็จไปประพาสที่วังนี้เนื่อง ๆ จนตลอด
 พระชนมายุ

สมานช^๕แจ้งกัน^๕ในระหว่าง^๕พี่น้อง^๕ที่ใกล้ชิดกัน^๕เช่นนั้น^๕ นับว่าเป็น
การดีอย่างยิ่ง^๕ และเป็นการที่^๕ท่านได้ทรงประพุด^๕กันมาเป็น
ตัวอย่าง^๕ดังนี้

เมื่อต่อไป^๕จะต้องกล่าวถึงแผ่นดินปรตยุบ^๕นั้น^๕ ไม่อยาก
จะกล่าวด้วยเหตุว่าไม่เป็นการช้านานอันใด อาจจะสืบสวนไต่
ถามได้ โดยง่าย อย่างหนึ่งบุตรหลานของผู้ซึ่งเกี่ยวข้องใน
เหตุการณ์ต่าง ๆ ก็ยังมีตัวอยู่ ถ้ากล่าว^๕ขึ้นจะเป็นที่สะดึงสะ-
เทือนว่ามีความรุ่งเรืองอย่างหนึ่งอย่างใด ขอรวมใจความลงแต่
เพียงว่าเมื่อพ่อได้รับราชสมบัติในเวลาอายุเพียง ๑๕ ปีเท่านั้น
เหมือนตะเกียงริบหรือจวนจะดับ แต่อาศัยด้วยปฏิบัติอธิษฐาน
น้ำใจในความสัตย์ธรรมมิได้^๕วู่วามและมี ได้^๕อาฆาตปองร้ายต่อผู้
ใด ตั้งใจประพุด^๕ตามแบบอย่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
ในต้นพระบรมราชวงศ์ซึ่งได้ทรงประพุด^๕มา และอาศัยความ
อุตสาหะความพิจารณาเนืองนิจ จึงได้มีความเจริญรุ่งเรือง
สืบมาจนถึงเพียงนี้ บัดนี้มีความวิตกด้วยลูกที่จะสืบสันตติวงศ์

ไปภายหน้า เมื่อมิได้ศึกษาการแก้อันพระเจ้าแผ่นดินในพระ
บรมวงศ์เราได้ประพฤติมา และพลุ่งพล่านเปลี่ยนใหม่ต่อเกา
ทั้งเก่าใช้ใหม่ หรือมีอายุน้อย จะได้รับแต่คำแนะนำจากผู้
ซึ่งใจพาลสันดานหยาบ อันไม่สามารถจะปกครองรักษา
แผ่นดินได้ ก็จะทำใจปรวนแปรไปต่าง ๆ การในบ้านเมืองก็
จะไม่เป็นปรกติเรียบร้อยได้ ถ้าหากเป็นเช่นนั้นแล้วศัตรูภายนอก
อันยังมีกำลังแรงกล้าช้นกว่าแต่ก่อนหลายสิบเท่ากันนั้น ก็
จะพลันมีช่องโอกาสที่จะทำลายล้างวงศ์ตระกูลเราให้เสื่อมสูญ
ไป จึงขอเตือนให้คิดการให้ยาวให้กว้าง อย่าคิดแต่ชนะ
สั้น ๆ ติ่งาย ๆ จงเดินไปตามแบบแห่งบรรพบุรุษของเราได้
ทรงประพฤติมา คือปฏิบัติอธิษฐานน้ำพระหฤทัยอยู่ในสัตย์
ธรรมอันซื่อตรง มิได้ตกไปในอกติ ๔ ประการ และประกอบ
การโอบอ้อมอารีด้วยสังคหวัตถุเป็นต้น ข้อความทั้งหลายนี้
กล่าวมาแต่ย่อ ๆ ทุกเรื่อง เมื่อจะใคร่ทราบความละเอียด
จงหาความพิสดารดูในหนังสือต่าง ๆ เกิด

เรื่องนี้เป็นเรื่องหนึ่ง ซึ่งจะได้สอนไว้ให้เป็นเครื่องแนะนำ

จะรู้คิดพิจารณาการทั้งปวงให้กว้างขวางขึ้น ขอให้จำไว้ในใจ
และปฏิบัติตาม อย่าได้ประมาท

ขอเตือนท้าวผู้ซึ่งรังเกียจว่าจะเป็นศัตรู ถ้ายิ่งขึ้นทำท่า
เป็นศัตรูตอบ พอที่จะไม่เป็นกตองaben ข้อนขอให้ไตรตรอง
จงมาก

(พระปรมาภิไธย) สยามินทร์

พระบรมราโชวาท ฉบับที่ ๒

ที่ ๒/๖๑๓๔

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

๒๖

วันที่ ๘ กรกฎาคม รัตนโกสินทรศก ๑๑๒

ถึง ลูกชายใหญ่ เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ

ด้วยเมื่อวันที่ ๖ เดือนนี้ เวลากลางวัน เป็นเวลาที่เจ้า
มีอายุเต็มเสมอเท่ากับพ่อเมื่อได้รับสมมติเป็นเจ้าแผ่นดิน นัก
ตั้งใจไว้ว่าจะเขียนหนังสืออำนวยการ และสั่งสอนเด็กตอนเล็ก
น้อย ก็เฉพาะถูกเวลาลงไปปากลัดเสีย จึงเป็นแต่บอกด้วย
ปากโดยย่อ บัดนี้พ่อที่จะหาเวลาเขียนหนังสือฉบับนี้ได้ จึง
ได้รับเขียน ขอเริ่มความว่า

คำซึ่งกล่าวว่า ได้รับสิริราชสมบัติ เป็นคำไพเราะจริง
หนอ เพราะสมบัตีย่อมเป็นที่ปรารถนาของบุคคลทั่วหน้า และ
ย่อมจะคิดเห็นโดยง่าย ๆ ว่า ผู้ซึ่งได้เป็นเจ้าแผ่นดินแล้ว ย่อม
จะมีเกียรติยศยิ่งกว่าคนสามัญ ย่อมจะมีอำนาจอาจจะลงโทษ
แก่ผู้ซึ่งไม่พอใจ อาจจะยกย่องเกื้อกูลแก่ผู้ซึ่งพึงใจ และเป็นผู้

มีสมบัติมาก อาจจะใช้สอยเล่นหัวหรือให้บันแก่ผู้ที่พึงใจได้
ตามประสงค์ ผลแห่งเหตุที่ควรยินดี กล่าวโดยย่อเพียงเท่านั้น
ยังมีข้ออื่นอีกหลายประการ จะกล่าวไม่รูสน

แต่ความจริงหาเป็นเช่นความคาดหมายของคนทั้งปวงดัง
นั้นไม่ เวลาซึ่งกล่าวมาแล้ว อันจะพูดตามคำไทยอย่างเลว ๆ
ว่ามีบุญชนนน ที่แท้จริงเป็นผู้มีกรรมและมีทุกขยังชน ดังตัว
พ่อได้เป็นมาเอง อันจะเล่าโดยย่อให้ทราบต่อไป

ในเวลานั้น อายุพ่อเพียง ๑๕ ปีกับ ๑๐ วัน ไม่มีมารดา
มีญาติฝ่ายมารดากลับแต่โลเลเหลวไหล หรือไม่โลเลเหลว
ไหลก็มีได้ตั้งอยู่ในตำแหน่งราชการอันใดเป็นหลักฐาน ฝ่าย
ญาติข้างพ่อ คือเจ้านายทั้งปวง ก็ตกอยู่ในอำนาจสมเด็จพระเจ้า
พระยา และต้องรักษาตัวรักษาชีวิตอยู่ด้วยกันทั่วทุกองค์ ที่
ไม่เอื้อเฟื้อต่อการอันใดเสียก็มีโดยมาก ฝ่ายข้าราชการ ถึงว่า
มีผู้ที่รักใคร่สนทนมอยู่บ้าง ก็เป็นแต่ผู้น้อยโดยมาก ที่เป็น
ผู้ใหญ่ก็ไม่มีกำลังสามารถอาจจะอุดหนุนอันใด ฝ่ายพี่น้องซึ่ง
ร่วมบิดาหรือที่ร่วมทั้งมารดาก็เป็นเด็ก มีแต่อายุต่ำกว่าพ่อลง
ไปไม่สามารถจะทำอะไรได้ทั้งสน ส่วนตัวพ่อเอง ยังเป็นเด็ก
อายุเพียงเท่านั้น ไม่มีความสามารถรอบรู้ในราชการอันใดที่

จะทำการตามหน้าที่ แม้แต่เพียงเสมอเท่าที่ทูลกระหม่อมทรง
 ประพฤติมาแล้วได้ ยังซ้ำเจ็บเกือบจะถึงแก่ความตาย อันไม่มี
 ผู้ใดสักคนเดียวซึ่งจะเชื่อว่าจจะรอด ยังซ้ำถูกอันตรายอันใหญ่
 คือทูลกระหม่อมเสด็จสวรรคต ในขณะนั้นเปรียบเหมือนคนที่
 ศีรษะขาดแล้ว จับเอาแต่ร่างกายขึ้นตั้งไว้ในที่สมมติกษัตริย์
 เหลือที่จะพรรณนาถึงความทุกข์อันต้องเป็นกำพร้าวในอายุเพียง
 เท่านั้น และความหนักของมงกุฎอันเหลือที่คองจะทานไว้ได้ ทั้ง
 มีศัตรูซึ่งมุ่งหมายอยู่โดยเปิดเผยรอบข้าง ทั้งภายในภายนอก
 หมายเอาทั้งในกรุงเองและต่างประเทศ ทั้งโรคภัยในกาย
 เบียดเบียนแสนสาหัส

เพราะฉะนั้น พ่อจึงถือว่าวันนั้นเป็นวันเคราะห์ร้ายอย่าง
 ยิ่ง อันตั้งแต่เกิดมาพึงได้มีแก่ตัว จึงสามารถที่จะกล่าวใน
 หนังสือฉบับก่อนว่า เหมือนตะเกียงอันริบหรี่ แต่เหตุใดจึง
 ไม่ดับ เป็นข้อที่ควรจะถามหรือควรจะเล่าบอกการที่ไม่ดับ
 ไปได้นั้น

๑. คือการเฝ้ารักษาร่างกายด้วยยาบำบัดโรค และ
 ความอดกลั้นต่อปรารภนา คือ ไม่หาความสุขเพราะกินของ
 ที่มีรสอร่อยอันจะทำให้เกิดโรค อย่าง ๑

๒. ปฏิบัติอธิษฐานใจเป็นกลาง มิได้สำแดงอาการกิริยา
 โดยแก่งทำอย่างเดียว ตั้งใจเป็นความแน่อนมั่นคง เพื่อจะ
 แผลความเมตตากรุณาต่อชนภายใน คือ น้อย และแม่เลี้ยงทั้ง
 ปวง ตามโอกาสที่จะทำได้ ให้เห็นความจริงใจว่า มิได้มุ่งร้าย
 หมายขวญต่อผู้หนึ่งผู้ใด การอันใดที่เป็นข้อกระทบกระเทือน
 มาแก่แก่เพียงใด มากหรือน้อยย่อมสำแดงให้ปรากฏว่า
 ได้ละทิ้งเสียมิได้นึกถึงเลย คิดแต่จะมัวสุมให้เป็นอันหนึ่งอัน
 เดียวกัน โดยควรที่จะสงเคราะห์ได้อย่างใดก็สงเคราะห์ มีที่สุด
 ถึงว่าอายุน้อยเพียงเท่านั้น ยังได้จูงน้องเล็ก ๆ ติดเป็นพรวนโต
 อยู่ทุกวัน แม่เจ้าคงจะจำได้ในการที่พ่อประพุดตัวอย่างใดใน
 ขณะนั้น

๓. ส่วนพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่ ซึ่งท่านเชื่อเป็น
 แน่ว่า พ่อเป็นแต่เจ็ดครึ่งหนึ่งคราวหนึ่งอย่างเรื่องจริง แต่ถึง
 ดังนั้น พ่อได้แสดงความเคารพนับถืออ่อนน้อมต่อท่านอยู่เสมอ
 เหมือนอย่างเมื่อยังมิได้เลือกชนเป็นสมมตกษัตริย์เช่นนั้น จน
 ท่านก็มีความเมตตาปรานีขึ้นทุกวัน ๆ

๔. ส่วนข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย ซึ่งรู้อยู่ว่ามีความรัก

ใครนับถือพ่อมาแต่เดิม ก็ได้แสดงความเชื่อถือนักใคร่ยิ่งขึ้น
กว่าแต่ก่อน จนมีความหวังใจว่า ถ้ากระไรคงจะได้ดีสักมอ
หนึ่งหรือถ้ากระไรก็จะ..... (๑) เป็นอันตรายสักมอหนึ่ง

๕. ผู้ซึ่งรู้ยว้าเป็นศัตรูปองร้าย ก็ได้ตั้งเวรตอบกัน
เอา..... (๑) ไปจัดไม้ซุง ย่อมเคารพนับถือและระมัดระวัง
มิให้เป็นเหตุว่า คิดจะประทุษร้ายตอบหรือโอนอ่อนยอมไป
ทุกอย่าง จนไม่รู้ว่าจะผิดว่าชอบ เพราะเหตุที่รู้ยว้าเป็นศัตรู

๖. ข้าราชการซึ่งเป็นกลางคอยฟังว่าชนะไหนจะเล่นนั้น
นั้นมีเป็นอันมาก แต่พ่อมิได้แสดงความรู้สึกให้ปรากฏเลย
ย่อมประพฤติด้วยอาการเสมอ แล้วแต่ความดีความชั่ว
ของผู้คน แม้ถึงรู้ว่าเป็นศัตรูหรือเฉย ๆ แต่เมื่อทำความดี
แล้วต้องช่วยยกย่องให้ตามคุณความดี

๗. ผู้ซึ่งเป็นญาติพี่น้อง มิได้ยกย่องให้มียศศักดิ์เกินกว่า
วาสนาความดีของตัวผู้นั้น ถ้าผู้นั้นทำผิดต้องปล่อยให้ได้รับ
ความผิด ผู้นั้นทำความดี ก็ได้รับความดีเท่ากับคนทั้งปวง

(๑) ตรงที่ซึ่งจุดไว้แล้ว ต้นฉบับขาดหายไปหน่อยหนึ่ง ๆ ทั้งสองแห่ง

มีแปลกอยู่แต่เพียงมาร้อยในใจด้วยกันแต่เพียงว่า ปรรณนา
จะให้ไปในทางที่ดี เพื่อจะได้ยกย่องขึ้น เมื่อไปในที่ผิดก็เป็น
ที่เสียใจ แต่ความเสียใจนั้นไม่มาหักล้างมิให้ยินยอมให้ผู้ผิด
ต้องรับความผิด

๘. ละเว้นจากความสุขสบาย คือกินและนอนเป็นต้น
สักแต่ชั่วรักษาชีวิตไว้ พอดำรงวงศ์ตระกูลสืบไป พยายาม
หาคนที่จะใช้สอยอันควรจะเป็นที่วางใจได้ มีน้องเป็นต้น
อันมีอายุเจริญขึ้นโดยลำดับ

๙. เมื่อมีผู้ร่วมคิดในทางอันดีมากขึ้น จึงค่อยแผ่อำนาจ
ออก โดยยึดเอาทางที่ถูก ต่อสู้ทางที่ผิด เมื่อชนะได้ครั้งหนึ่ง
สองครั้ง ความนิยมของคนซึ่งตั้งอยู่ในทางกลาง ย่อมรวนเร
หันมาเห็นด้วยก่อน จึงเกิดความนิยมมากขึ้น ๆ จนถึงผู้
เป็นศัตรูก็ต้องกลับเป็นมิตร เว้นไว้แต่ผู้ซึ่งมีความปรารถนา
กล้า อันจะถอยกลับมิได้เสียแล้ว ก็ต้องทำไป แต่ย่อมเห็นว่า
กำลังอ่อนลงทุกเมื่อ ๆ

๑๐. พ่อไม่ปฏิเสธว่า ในเวลาหนุ่มคะนองเช่นนั้นจะ
มิได้ชุกชนอันเป็นเหตุให้พลาดไปหลายครั้ง แต่อาศัยเหตุ

โอบอ้อมที่ได้กล่าวแล้วข้างต้น และความรู้เห็นในผู้ซึ่งควรจะ
 ไว้ใจได้แก้ไขให้รอดจากความเสีย ถ้าไม่ได้ประพุดใจ
 ดังเบื้องต้นแล้ว โหนดเลยจะรอดอยู่ได้ คงล้มเสียนานแล้ว
 การอันใดซึ่งเกิดเป็นการใหญ่ ๆ ขึ้น ดูก็น่าที่จะยกหยิบเอา
 มากล่าวในที่นี้ เพราะจะทำให้หนังสือยาวเกินไป แต่พอยัง
 เชื่อใจว่า ถึงเหตุเหล่านั้นจะเกิด เพราะเป็นคนหนุ่ม ก็ยังได้
 ประโยชน์มากกว่าเสียประโยชน์ จึงได้ตั้งตัวยืนยาวมาได้ถึง
 ๒๕ ปีแล้ว

บัดนี้ลูกมีอายุเท่ากับพ่อในเวลาที่ได้มีความทุกข์เวทนา
 แสนสาหัสเช่นนั้น จึงได้มีใจระลึกถึงประสงค์จะแนะให้รู้เคา-
 เจอนแห่งความประพุดอัน ได้ทดลองมาแล้วในชั่วอายุเดียว
 เท่านั้น แต่จะถือเอาเป็นอย่างเดียวกันเหมือนตีพิมพ์ย่อมไม่ได้
 อยู่เอง เพราะบริษัทและบุคคลกับทั้งเหตุการณ์ภูมิพินบ้านเมือง
 ผิดเวลากัน ในเวลานี้เป็นการสะดวกได้ง่ายกว่าแต่ก่อนมากยิ่ง
 นึก ตัวชายใหญ่เองก็ตั้งอยู่ในที่ผิดกันกับพ่อ ถ้าประพุดตัวให้
 ดีจะได้เร็วกว่าง่ายกว่าเป็นอันมากในการภายใน แต่การภายใน
 นอกย่อมหนักแน่นขึ้นกว่าแต่ก่อน จึงจะเป็นการจำเป็นที่จะทำ

ช้าอย่างเช่นพ่อเคยทำมาไม่ได้ การสมัครสมานภายในต้อง
เรียบร้อยโดยเร็ว ไว้รับภายนอกให้ทันแก่เวลา จึงขอเตือนว่า

๑. ให้โอบอ้อมอารีต่อญาติและมิตรอันสนิท มีน้อง
เป็นต้น เอาไว้เป็นกำลังให้จงได้

๒. อ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ ไม่ว่าเจ้านายหรือขุนนาง พึง
คำแนะนำตักเตือนในที่ควรฟัง

๓. อย่าถือว่าเกิดมามีบุญ ต้องถือว่าตัวเกิดมามีกรรม
สำหรับจะเทียมแอกเทียมไถ ทำการที่หนัก การซึ่งจะมีวาสนา
ขึ้นต่อไปนั้นเป็นความทุกข์ มิใช่ความสุข

๔. การที่เป็นเจ้าแผ่นดินไม่ใช่สำหรับมั่งมี ไม่ใช่สำหรับ
คุมเหงคนเล่นตามชอบใจ มิใช่เกลียดไว้แล้วจะได้แก้เผ็ด
มิใช่เป็นผู้สำหรับจะกินสบายนอนสบาย ถ้าจะปรารภนาเช่น
นั้นแล้วมีสองทาง คือ บวชทางหนึ่ง เป็นเศรษฐีทางหนึ่ง เป็น
เจ้าแผ่นดินสำหรับแต่เป็นคนจนและเป็นคนที่อดกลั้นต่อสุขและ
ทุกข์ อดกลั้นต่อความรักและความชังอันจะเกิดฉวชนมาใน
ใจหรือมีผู้ยุยง เป็นผู้ปราศจากความเกียจคร้าน ผลที่จะได้นั้น
มีแต่ชื่อเสียงปรากฏเมื่อเวลาตายแล้ว ว่าเป็นผู้รักษาวงศ์ตระกูล

ไว้ได้ และเป็นผู้ป้องกันความทุกข์ของราษฎรซึ่งอยู่ในอำนาจ
ความปกครอง ต้องหมายใจในความสองซอ^{๒๕}นเป็นหลักมาก
กว่าคิดถึงการเรื่องอื่น ถ้าผู้ซึ่งมิได้ทำใจได้เช่นนั้น ก็ไม่แลเห็น
เลยว่า จะปกครองรักษาแผ่นดินอยู่ได้

เมื่อลงปลายหนังสือฉบับนี้ ต้องขออำนาจพรเจ้าซึ่งยัง
มิต้องรับการอย่างเช่นพ่อต้องรับมา ในเมื่ออายุเพียงนี้ ยังมี
พร้อมอยู่ทั้งบิดามารดาคนาญาติ ซึ่งจะช่วยอุปถัมภ์บำรุง
ให้สติปัญญาความคิดแก่กล้าขึ้น จนถึงเวลาที่ควรจะรับแล้ว
และได้รับโดยความสะดวกรใจ ดีกว่าที่พ่อได้เป็นมาแล้ว ขอให้
หมั่นศึกษาและทำในใจในข้อความที่ได้กล่าวตักเตือนมานี้ ละ
ความเกียจคร้าน ตั้งใจพยายามทำทางไว้ให้จงดีทุกเมื่อ ถ้า
สงสัยอันใดข้อใดไม่เข้าใจให้ถาม จะอธิบายให้ฟังให้อ่าน
หนังสือจำได้ทุกข้อ อย่าให้เป็นแต่เหมือนอ่านหนังสือ
พิมพ์เล่น

(พระบรมนามาภิไธย) สยามินทร์

พระบรมราโชวาท ฉบับที่ ๓

พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย

๒๓

วันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทรศก ๑๑๓

ถึงลูกชายโต^(๑)

ด้วยพ่อได้ตั้งใจไว้ว่าจะเขียนหนังสือ เป็นคำสั่งสอนตักเตือนเนื่อง ๆ แต่การที่จะทำนั้นหาโอกาสก็ยาก ทั้งถ้อยคำที่จะใช้ให้ปราศจากเป็นเสียนหนามกระเทือนผู้ใดก็ยาก อีกประการหนึ่งเป็นธรรมดาคนหนุ่ม ย่อมเห็นว่าคนแก่ยุ่งวุ่นเชอะชะหลงไหลเพื่อเจ้า พูดอันใดก็มักเอาแต่เรื่องที่ไม่ตรงกันกับเวลาต้องการมาพูด ทำให้เสียเวลาที่จะฟัง แล้วทอดธุระเสีย ไม่ใส่ใจในคำตักเตือนนั้น แต่อันที่แท้จริงฝ่ายคนแก่ก็เห็นว่าคนหนุ่มนั้นเป็นผู้รাত্রีน้อย คือ ได้อยู่ในโลกน้อย ไม่เคยทุกข์ไม่เคยลำบาก เคยรับแต่ความสุข และมักจะคิดอ่านอันใดฟังชาน ด้วยเชื่อสติปัญญา เชื่ออายุ เชื่อความรู้ เชื่อค้ำยกยอ และเมาอยู่ในตัวเอง ด้วยเหตุทั้งหลายเหล่านี้รวม

(๑) สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธสยามมกุฎราชกุมาร

กับทั้งความปรารถนาต่าง ๆ ซึ่งเห็นแต่ทางสุข ไม่แลเห็นทาง
 ทุกข์ เพราะฉะนั้น จึงเป็นการยากนักที่คนแก่จะเตือนคนหนุ่ม
 อย่างว่าแต่เพียงให้อ่านหนังสือที่จดหมายให้ถึงสองเที่ยวเลย แต่
 เพียงให้อ่านเที่ยวเดียว และให้เข้าใจเห็นจริงด้วยก็เป็นอัน
 ยากยิ่งนัก เพราะฉะนั้น หนังสือที่คิดหลายหนแล้วว่าจะเขียน
 ก็ต้องรอไปรอไป ด้วยคาดไม่ได้ว่าผู้ที่อยู่ไกลกับผู้ที่อยู่ใกล้
 จะแปลกยิ่งกว่ากันเพียงเท่าใด แต่ถึงอย่างไรก็ดีความคิด
 อันนี้ไม่ได้ขาดไปได้ ย่อมเป็นห่วงบ่วงโยคติดอยู่ในใจเสมอ
 เป็นนิจ เว้นแต่ไม่สามารถที่จะว่าผลก่อนเหตุให้ทั่วถึงไปได้
 จึงขอชักเตือนไว้เป็นลำดับไปตามแต่จะมี โอกาส การที่กล่าว
 ครั้นนี้จะกล่าวด้วยเหลว และด้วยหลงลืมว่าตัวมิ ได้เคยเป็น
 เช่นนั้นมาบ้างเลย เคยเป็นคนด้อย่างยิ่งมาตั้งแต่เด็กจนผู้ใหญ่
 ที่แท้ก็ได้เคยเป็นแก่ตัวมา ไม่สู้ผิดอันใดกัน เว้นไว้แต่มีความ
 เคารพความกลัวเกรงมาก ต้องตั้งตัวไว้ให้เป็นที่พักพิงพระราช
 หฤทัยของทูลกระหม่อม ถึงแม้ว่าในเวลานั้น จะยังไม่รู้สึก
 ว่าเหตุการณ์ทั้งปวงที่ต้องกรวดราดก็ดี ที่ดาร์สสั่งสอนก็ดี ไม่
 เป็นการมีคุณอันใดแก่ตัว ก็ได้มารู้สึกโดยไม่ช้านัก และ

ไม่มีความโถมันส์เสียใจ ว่าการที่เราต้องกลับมาแต่ก่อน ต้อง
 จำประวัติตามมาแต่ก่อน อันไม่เป็นที่พอใจของเรา นั้น
 เป็นการต้องทนทรมานเสียเปล่า มารูสึกนึกเห็นจริงได้ และ
 มารูสึกพระเดชพระคุณ ซึ่งได้พระราชทานพระบรมราโชวาทาน
 ศาสน์อันนั้นดังนั้น ยิ่งนานวันเข้าก็ยิ่งคิดเห็นมากขึ้น จึง
 ทำให้มีความกล้าหาญที่จะเขียนหนังสือฉบับนี้เป็นคำสั่งสอนใน
 แผนกหนึ่ง ซึ่งจะใช้ได้ในเวลาอันหรือมิได้ ก็คงจะเป็น
 ประโยชน์แก่ตัวไปภายหน้าบ้าง

ในคำสั่งสอนชั้นต้นนี้จะว่าด้วยเรื่องความรัก ด้วยเดี๋ยว
 นี้ตัวเจ้าได้ตั้งอยู่ในตำแหน่ง ที่คน ทั้งปวง เห็นทั่วกัน แล้วว่าจะ
 เป็นผู้มัวสณา เป็นที่พึงพำนักของเขาทั้งหลายสืบไปภายหน้า
 ย่อมจะได้รับความยกย่องหรือช่วยคิดช่วยอ่าน หรือมันหมาย
 ตามสมควรแก่ทางที่จะเป็น ก็มีโดยมาก ที่จะเชื่อมไปด้วย
 อุปกิเลสต่าง ๆ เข้าชักชวนยั่วน้ำใจโดยผู้ซึ่งประพฤตินั้นรูสึก
 กดี มีรูสึกกดี ทำโดยสุจริตกดี หรือโดยการแกล้ง โดยความ
 มุ่งหมายความดีภายหน้ากดี ความคิดและความประพฤติของ
 คนทั้งปวงเหล่านั้นมักจะพาให้ใจเพื่อนไป โดยมีได้ตั้งใจจะ
 แกล้ง เป็นเพราะไม่รูสึกตัวที่จะระวัง

เมื่อจะพูดถึงความรักเช่นนั้นแล้ว แรกแลเห็นหนังสือ
ก็ต้องเห็นว่าพ่อเหลวเหลือนั่น หรือเคลือบแคลงกินแหนง
คนไปเสียหมดไม่เชื่อถือใครเลย หรือไม่เห็นผู้ใดดีกว่าตัว
เสียเลย แต่ความจริงไม่เป็นเช่นนั้น พ่อต้องการนัก ที่จะให้
มีผู้รักใคร่นับถอยยกย่องให้มาก เว้นไว้แต่อยากจะให้มีความ
รู้สึกตัวเลือกพ้น และให้รู้ว่าความจริงเป็นอย่างไร แล้วและ
ประพฤตินโอบอ้อมอารีต่อคนทั้งปวงให้กว้างขวาง อย่าให้
เมาในถ้อยคำที่ไม่ควรจะเมา ควรจะมีความรักใคร่ต่อผู้ซึ่งมี
น้ำใจจริงรักภักดี ในเมื่อเขารักใคร่จะให้ประโยชน์จริง ๆ
ถึงหากว่าผู้ซึ่งจะมารักใคร่ รู้แล้วว่าไม่ทำประโยชน์อันใดให้
ก็ให้เป็นแต่เพียงไม่ถ่มน้ำตาในการสำแดงความรักใคร่ อย่า
ให้ถึงสละละถอนฟาดฟันอย่างใด เป็นแต่ให้กำหนดรู้ในใจ
ไว้เท่านั้น เมื่อจะกำหนดผู้ซึ่งรักใคร่ แล้วขอกำหนดไว้เพียง
๔ จำพวกในชั้นนี้ก่อน คือ

พวกที่ ๑ นั้น คือพ่อ ย่อมมีความรักใคร่ตั้งแต่กำเนิด
มาจนโตถึงเพียงใด ก็อาจจะوجدได้ว่าเป็นผู้รัก ยิ่งกว่าผู้
รักอีกสามจำพวก อันจะกล่าวต่อไปข้างหน้า

ผู้ซึ่งรักจำพวกที่ ๒ นั้นคือ มารดา เมื่อว่าตามแบบ
 โบราณที่เขาบันทึกแล้ว เขานับว่ามารดารักมากกว่าบิดาจนใน
 คาทาก็ให้ “มาตาปิตุอุปัฏฐานัง การปฏิบัติมารดาบิดา”
 ยกมารดาเป็นใหญ่กว่าบิดา ก็เป็นความจริง ด้วยมารดาย่อม
 มีความรักใคร่ไม่เสื่อมถอย และฝังติดอยู่ในใจมิได้ขาด แต่
 ซึ่งพ่ออาจจะเอาความรักของจำพวกที่ ๑ คือตัวพ่อไปประมู
 นนั้นด้วยเหตุว่ามารดารักบุตร มักจะหลงไม่แลเห็นผิดชอบอัน
 ไตสุดแต่ลูกจะประพฤติอันใด ก็ยอมเห็นดีเป็นที่ชอบใจไป
 ทุกอย่าง ใครจะกระทบกระทั้งอันใด ที่สุดจนตัวพ่อเอง ก็มัก
 จะทำให้เข้าใจผิดไปว่าชะรอยจะไม่มีใครมีความรักใคร่ มีความ
 มุ่งหมายรักใคร่ผู้อื่น จะตักเตือนว่ากล่าวอันใดก็เป็นเป็นแต่
 ประการ ด้วยความหวังใจมุ่งหมายต่อลูกผู้อื่น ความรัก
 เช่นนี้ ย่อมทำให้ใจผู้ที่ถูกรัก เสื่อมคลายไปจากวิจารณ์ปัญญา
 คือความพิจารณาว่า คำตักเตือนทั้งหลายนั้น เป็นคำแท้จริงมี
 ประโยชน์หรือไม่ มารดาก็มักจะรักไปด้วยความมัวเมา
 กว่ารักด้วยความพิจารณา ฝ่ายพ่อรักนั้นไม่รักจริงหรือมัว
 เมาเป็นเล่นโอละพ่อไปก็จริง แต่ความรักนั้นปรารถนาแต่ทาง

ที่ดี ย่อมแลเห็นสิ่งที่ไม่ดี จึงอาจจะประมุข^{๔๔}ว่า เป็นรักมีประ-
 โยชน์มากกว่า ซึ่งรักจำพวกที่ ๓ คือเป็นผู้รักใคร่จริง หวัง
 ประโยชน์จะให้ดีจริง แนะนำในทางที่ดี ซึ่งมีความรักใคร่เช่น
 น^๕ ยังมีมากเท่าใดก็ยิ่งดี แต่ถึงดั่งนั้นผู้รักจำพวกที่ ๑ คือพ่อ
 ผู้รักที่ ๒ คือแม่ ก็ยังประมุข^{๔๕}ได้ ด้วยเหตุใด ด้วยเหตุว่า
 ธรรมชาติมนุษย์ที่เกิดขึ้นในโลก ย่อมมีความรักตัวเป็นนอย่าง
 ยิ่ง รักบุตรเป็นท^{๔๖} ๒ ผู้ซึ่งรักจำพวกที่ ๓ นั้น เขาย่อมรักด้วย
 เหตุรักตัวเขาด้วย รักลูกเขาด้วย หมายถึงจะได้เป็นท^{๔๗} ฟังผ่านัก
 สืบไปภายหน้า ถึงตัวจะไม่มุ่งหมายว่าจะได้เป็นท^{๔๘} ฟัง
 ก็จะได้เป็นท^{๔๙} ฟังแก่บุตรสืบไป เขาจึงมีน้ำใจจงรักภักดีต่อโดย
 สุจริต แต่ส่วนพ่อซึ่งเป็นผู้รักใคร่จำพวกที่ ๑ เป็นผู้ซึ่งเป็นพ่อ
 ของตัวผู้รักกันเอง ไม่ต้องมีแยกออกไปอีกต่างหาก ถึง
 โดยว่าจะรักตัวมากกว่า ก็ย่อมตั้งใจว่า ถ้าตัวล่วงลับไปแล้ว
 ลูกผู้รักนั้นจะเป็นผู้^{๕๐} อยู่แทนตัว ก็เหมือนกันกับจำพวกที่ ๓
 ที่ถึงตัวไม่หมายฟังก็หมายจะให้บุตรได้ฟัง แต่เขาต้องหมาย
 บุตรเขา เช่นพ่อไม่มีท^{๕๑} หมายเพราะเหตุว่า ผู้ที่ถูกรักนั้นเป็นตัว
 ลูกเสียเองแล้ว ต่างบุคคล^{๕๒} ลก^{๕๓} อยู่ดั่งนั้น เมื่อพิจารณา^{๕๔} ก็คงจะ
 เห็นได้ว่า ผู้ใดจะรักมากกว่ากัน ฝ่ายมารดาซึ่งเป็นจำพวกที่

รักใคร่ที่ ๒ ก็เหมือนกันโดยนัยนี้ แผลงแต่อยู่คำไปด้วยกัน
 หงสองคน^๕ หงแม่^๕ หงลูก^๕ และเชื่อว่าลูกคงจะมีความรักใคร่ตัว
 มากเป็นที่พึงพำนักแก่ตัวในเวลาเมื่อแก่เฒ่า หาตัดเด็ดเดี่ยว
 ได้เหมือนดังพวกที่รักใคร่ที่ ๑ ซึ่งไม่ได้คิดจะหมายพำนัก
 คิดแต่จะไว้ต่อตัว แต่ยังดีกว่าพวกที่ ๓ เพราะเหตุซึ่งไม่มี
 ความมุ่งหมายต่อผู้อื่น ด้วยเหตุว่าเป็นลูกของตัวเอง
 ผู้ซึ่งรักใคร่ที่ ๔ นั้น คือผู้ซึ่งหวังต่อความดี ซึ่งจะมี
 ยศศักดิ์และอำนาจในปัจจุบันทันด่วน จะดีร้ายประการใดก็
 ตาม ถ้าได้ดชนแล้วเขาคงเป็นผู้มั่งมีบ้านนาญ ได้รับผล
 ลากและยศทันตาเห็น ซึ่งผู้รักจำพวกนี้ มักจะทำให้ถูกใจ
 ไม่ต้องเลือกว่าดีชั่ว และมักจะเป็นผู้ส่อเสียดให้เกิดความ
 กินแหนงแคลงใจ ในระหว่างพวกที่รักที่ ๑ กับผู้ที่ถูกรัก หรือ
 พวกที่รักที่ ๑ กับผู้ที่รักที่ ๒ ด้วยกระทำให้เฝ้ามัวไปด้วย
 เหตุว่าผู้ที่รักที่ ๒ ย่อมถ้าเฝ้ามัวอยู่เป็นธรรมดาอยู่แล้วมักจะ
 ประชัณกับผู้ที่รักที่ ๓ ด้วยเหตุว่าผู้ที่รักที่ ๓ ย่อมมีวาจาและ
 การชักนำจืดกร่อยไปกว่าผู้ที่รักที่ ๔ ผู้รักที่ ๔ ย่อมประมุข
 ผู้รักที่ ๓ ได้ ด้วยเหตุฉะนั้น ผู้รักที่ ๔ อยู่ข้างจะไม่สู้ดีอยู่บ้าง

แต่ถึงดังนั้นไม่ควรจะตัดทิ้งเสีย ควรจะรับรักนั้นไว้ เพื่อให้
 เป็นที่อุดหนุน แท้จริงก็มีประโยชน์ได้มากเหมือนกัน เป็นแต่
 ให้พึงประมาณใจ รู้จำพวกบุคคล ว่าคนรักเรานั้นรักชั้นใด ๆ
 เป็น ๔ จำพวกดังเช่นที่กล่าวมาแล้ว แล้วประพาศความดีตอบ
 ให้สม่ำเสมอ ถ้าผู้คนที่ซึ่งมีน้ำใจรักใคร่ทั้ง ๔ จำพวกนั้นไว้
 ได้ด้วยสติสัมปชัญญะ มิใช่เพลินมิใช่หลงแล้ว จะเป็นที่ตั้ง
 แห่งความเจริญดีแก่ตนสืบไป ขอให้เข้าใจว่าคำสั่งสอนนี้
 ไม่ได้ให้ตัดไม้ตรีจากผู้หนึ่งผู้ใด เป็นแต่ให้รู้ประมาณ แต่อยู่
 ข้างจะลึกเข้าใจยาก ด้วยเหตุว่าได้กล่าวแล้วข้างต้นว่า จะ
 แต่งให้พ้นจากการกระทบกระเทือนยากนัก ถ้าอ่านแล้วและ
 ตริตรongsอบสวนไปหลาย ๆ เที้ยว ก็คงจะเข้าใจได้ในคำสั่ง
 สอนนี้ เมื่อมีเวลาจึงจะได้ว่าด้วยเรื่องอื่นต่อไป

(พระปรมาภิไธย) จุฬาลงกรณ์ ประ.

พระบรมราโชวาท

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชนิพนธ์เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘

ขอจดหมายคำสั่งตามความประสงค์ให้แก่ลูก บรรดาซึ่ง
จะให้ออกไปเรียนหนังสือในประเทศยุโรป จงประพฤติตาม
โอวาทที่จะกล่าวต่อไปนี้

๑. การซึ่งจะให้ออกไปเรียนครั้งนี้ มีความประสงค์มุ่ง
หมายแต่จะให้ได้วิชาความรู้อย่างเดียว ไม่นั้นหมายจะให้
เป็นเกียรติยศชื่อเสียงอย่างหนึ่งอย่างใดในชั้นซึ่งยังเป็นผู้เรียน
วิชาอยู่นั่นเลย เพราะฉะนั้นที่จะไปครั้งนี้อย่าให้ไว้อย่างเป็นเจ้า
ให้ถือเอาบรรดาศักดิ์เสมอลูกผู้มีตระกูลในกรุงสยาม คืออย่า
ให้ใช้อิสริยยศไฮเนสปรีนซ์นำหน้าชื่อ ให้ใช้แต่ชื่อเดิมของ
ตัวเฉย ๆ เมื่อผู้นั้นเขาจะเติมหน้าชื่อหรือจะเติมท้ายชื่อตาม
ธรรมเนียมอังกฤษเป็นมิสเตอร์ หรือเอสไควร์ก็ตามที่เกิด
อย่าคัดค้านเขาเลย แต่ไม่ต้องใช้คำวานายตามอย่างไทย ซึ่ง

เป็นค่านำของชื่อลูกขุนนางที่เคยใช้แทนมิสเตอร์ เมื่อเรียก
ชื่อไทยในภาษาอังกฤษบ่อย ๆ เพราะว่าภาษาไทยซึ่งจะ
ทำให้เป็นที่ฟังชัด ๆ หูไป

ขออธิบายความประสงค์ข้อนี้ให้ชัดว่า เหตุใดจึงได้
ไม่ให้ไปเป็นยศเจ้า เหมือนอาของตัวที่เคยไปแต่ก่อน ความ
ประสงค์ข้อนี้ ใช้ว่าจะเกิดขึ้นเพราะไม่มีความเมตตากรุณา
หรือจะปิดบังซ่อนเร้นไม่ให้รู้ว่าเป็นลูกอย่างนั้นเลย พ่อคงรับ
ว่าเป็นลูก และมีความเมตตากรุณาตามธรรมดาที่บิดาจะกรุณา
ต่อบุตร แต่เห็นว่าซึ่งจะเป็นยศเจ้าไปนั้นไม่เป็นประโยชน์
อันใดแก่ตัวนัก ด้วยธรรมดาเจ้านายฝ่ายเขามีน้อย เจ้านายฝ่าย
เรามีมาก ข้างฝ่ายเขามีน้อยตัวก็ยกย่องทำนุบำรุงกันใหญ่โต
มากกว่าเรา ฝ่ายเราจะไปมียศเสมออยู่กับเขา แต่ความ
บริบูรณ์และยศศักดิ์ไม่เต็มเหมือนอย่างเขา ก็จะเป็นที่น้อย
หน้าและเห็นเป็นเจ้านายเมืองไทยเลวไป และถ้าเป็นเจ้านาย
แล้วต้องรักษายศศักดิ์ในกิจการทั้งปวง ที่จะทำทุกอย่างเป็น
เครื่องล่อตาล่อหูคนทั้งปวงที่จะให้พอใจดูพอใจฟัง จะทำอัน
ใดก็ต้องระวังตัวไปทุกอย่าง ที่สุดจนจะซื้อขายอันใดก็แพง

กว่าคนสามัญ เพราะเขาถือว่ามั่งมี เป็นการเปลืองทรัพย์
 ในที่ไม่ควรจะเปลือง เพราะเหตุว่าถึงจะเป็นเจ้ากต เป็นไพร่
 กต เมื่ออยู่ในประเทศมิใช่บ้านเมืองของตัว ก็ไม่มีอำนาจที่
 จะทำฤทธิ์เดชอันใดผิดไปกับคนสามัญได้ จะมีประโยชน์อยู่
 นิดหนึ่งแต่เพียงเข้าที่ประชุมสูง ๆ ได้ แต่ถ้าเป็นลูกมีตระกูลก็
 จะเข้าในที่ประชุมสูง ๆ ได้เท่ากันกับเป็นเจ้านั่นเอง เพราะ
 ฉะนั้น จึงขอห้ามเสียว่า อย่าได้ไปอวดอ้างเอง หรืออย่าให้คน
 ใช้สอยอวดอ้างว่าเป็นเจ้านายอันใด จงประพฤติให้ถูกต้องตาม
 คำสั่ง

๒. เงินค่าที่จะใช้สอยในการเล่าเรียนกินอยู่หนึ่งหมื่นทังปวง
 นั้น จะใช้เงินพระคลังข้างที่ คือเงินที่เป็นส่วนสิทธิขาดแต่ตัว
 พ่อเอง ไม่ใช่เงินที่สำหรับจ่ายราชการแผ่นดิน เงินรายนี้ได้
 ฝากไว้ที่แบงก์ ซึ่งจะได้นำมาสั่งให้ราชทูตจ่ายเป็นเงินสำหรับ
 เรียนวิชาชั้นต้น ๕ ปี ๆ ละ ๓๒๐ ปอนด์ เงิน ๑๖๐๐ ปอนด์
 สำหรับเรียนวิชาชั้นหลังอีก ๕ ปี ๆ ละ ๔๐๐ ปอนด์ เงิน ๒๐๐๐
 ปอนด์ รวมเป็นคนละ ๓๖๐๐ ปอนด์ จะได้รับวิชาเสร็จสิ้น
 อย่างช้าใน ๑๐ ปี แต่เงินนี้ฝากไว้ในแบงก์คงจะมีดอกเบี้ย

มากขึ้น เหลือการเล่าเรียนแล้วจะได้ใช้ประโยชน์ของตัวเอง
โดยชอบใจ เป็นส่วนยกให้ เงินส่วนของใครจะลงชื่อเป็น
ของผู้นั้นฝากเอง แต่ในกำหนดยังไม่ถึงอายุ ๒๑ ปีเต็ม จะ
เรียกเอาเงินใช้สอยเองมิได้ จะตั้งผู้จัดการแทนไว้ที่นอก ให้
เป็นผู้ช่วยจัดการไป เงินฝากไว้แห่งใด เท่าใด และผู้ใดเป็น
ผู้จัดการจะได้ทำหนังสือมอบให้อีกฉบับหนึ่งสำหรับที่จะได้ไป
ทวงเอาในเวลาต้องการได้

การซึ่งใช้เงินพระคลังข้างที่ ไม่ใช่เงินแผ่นดินอย่างเช่น
เคยจ่ายให้เจ้านายและบุตรข้าราชการไปเล่าเรียนแต่ก่อนนั้น
เพราะเห็นว่ามียศมากด้วยกัน การซึ่งให้มีโอกาสและให้ทุน
ทรัพย์ซึ่งจะได้เล่าเรียนวิชานี้ เป็นหลักทรัพย์มรดกอันประ-
เสริฐดีกว่าทรัพย์สินเงินทองอื่น ๆ ด้วย เป็นของติดตัวอยู่ได้
ไม่มีอันตรายที่จะเสื่อมสูญ ลูกคนใดที่มีสติปัญญาเฉลียว
ฉลาดก็ดี หรือไม่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดก็ดี ก็จะต้องส่งไป
เรียนวิชาทุกคนตลอดโอกาสที่จะเป็นไปได้ เหมือนหนึ่งได้แบ่ง
ทรัพย์มรดกให้แก่ลูกเสมอ ๆ กันทุกคน ก็ถ้าจะใช้เงินแผ่นดิน
สำหรับให้ไปเล่าเรียนแก่ผู้ซึ่งไม่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาด กลับ

มาไม่ได้ทำราชการคุ้มกับเงินแผ่นดินที่ลงไป ก็จะเป็นที่ติเตียน
 ของคนบางจำพวกว่ามีลูกมากเกินไป จนต้องใช้เงินแผ่นดิน
 เป็นค่าเล่าเรียนมากมายเหลือเกิน แล้วข้าไม่เลือกเฟ้นเอาแต่
 ที่เฉลียวฉลาดจะได้ราชการ คนโง่คนเงาก็เอาไปเล่าเรียนให้
 เปลืองเงิน เพราะค่าที่เป็นลูกของพ่อไม่อยากจะให้มีมลทินที่
 พุดติเตียนเกี่ยวข้อกับความปรารถนา ซึ่งจะสงเคราะห์แก่ลูก
 ให้ทั่วถึงโดยเที่ยงธรรมนี้ จึงมิได้ใช้เงินแผ่นดิน

อีกประการหนึ่งเล่า ถึงว่าเงินพระคลังข้างที่นั้นเองก็
 เป็นเงินส่วนหนึ่งในแผ่นดินเหมือนกัน เว้นแต่เป็นส่วนที่ยกให้
 แก่พ่อใช้สอยการในครัว มีทำการกุศลและสงเคราะห์บุตร
 ภรรยา เป็นต้น เห็นว่าการสงเคราะห์ด้วยเล่าเรียนดังนี้เป็นดี
 กว่าอย่างอื่น ๆ จึงได้เอาเงินรายนี้ใช้เป็นการมีคุณต่อแผ่นดิน
 ที่ไม่ต้องแบ่งเงินแผ่นดินมาใช้เป็นค่าเล่าเรียนขึ้นอีกส่วนหนึ่ง
 และพ้นจากคำคัดค้านต่าง ๆ เพราะเหตุที่พ่อเอาเงินส่วนที่พ่อ
 จะได้ใช้เองนั้นออกให้ค่าเล่าเรียน ด้วยเงินรายนี้ไม่มีผู้หนึ่ง
 ผู้ใดที่จะแทรกแซงว่าควรใช้อย่างนั้น ไม่ควรใช้อย่างนั้น
 ได้เลย

๓. จงรู้สึกตัวเป็นนิจเกิดว่า เกิดมาเป็นเจ้านายมียศ
 บรรดาศักดิ์มากจริงอยู่ แต่ไม่เป็นการจำเป็นเลยว่าคุณใดเป็น
 เจ้าแผ่นดินชั้น จะต้องใช้ราชการอันเป็นช่องที่จะหาเกียรติยศ
 ชื่อเสียงและทรัพย์สินสมบัติ ถ้าจะว่าตามการซึ่งเป็นมาแต่ก่อน
 เจ้านายซึ่งจะหาช่องทำราชการได้ยากกว่าลูกขุนนาง เพราะ
 เหตุ^{๔๔}ที่เป็นผู้^{๔๕}มาสนาบรรดาศักดิ์มาก จะรับราชการในตำแหน่ง
 ต่ำ ๆ ซึ่งเป็นกระไดขั้นแรก คือเป็นนายรองหุ้มแพรมหาดเล็ก
 เป็นต้น ก็ไม่ได้เสียแล้ว จะไปแต่งตั้งให้ว่าการใหญ่ โตสม
 แก่ยศศักดิ์ เมื่อไม่มีวิชาความรู้และสติปัญญาพอที่จะทำการใน
 ตำแหน่งนั้นไปได้ ก็เป็นไปไม่ได้ เพราะฉะนั้นเจ้านายจะเป็น
 ผู้^{๔๖}ได้ทำราชการมีชื่อเสียงดี ก็อาศัยได้แต่สติปัญญาความรู้และ
 ความเพียรของตัว เพราะฉะนั้นจึงอุตสาหะเล่าเรียนโดยความ
 เพียรอย่างยิ่ง เพื่อได้มีโอกาสที่จะทำการให้เป็นคุณแก่บ้าน
 เมืองของตน และโลกที่ตัวได้มาเกิด ถ้าจะถือว่าเกิดมาเป็น
 เจ้านายแล้วหนึ่ง ๆ อยู่จนตลอดชีวิตก็เป็นสบายดังนั้น จะไม่ผิด
 อันใดกับสัตว์ดิรัจฉานอย่างเลวนัก สัตว์ดิรัจฉานมันเกิดมา
 กิน ๆ นอน ๆ แล้วก็ตาย แต่สัตว์บางอย่างยังมีหนังมีเขามิ
 กระดุกเป็นประโยชน์ได้บ้าง แต่ถ้าคนประพฤติอย่างเช่นสัตว์

ดิรัจฉานแล้ว จะไม่มีประโยชน์อันใดยิ่งกว่าสัตว์ดิรัจฉานบางพวกไปอีก เพราะฉะนั้น จงอุตสาหะที่จะเรียนวิชาเข้ามา เป็นกำลังที่จะทำให้ตัวดีกว่าสัตว์ดิรัจฉานให้จงได้ จึงจะนับว่า เป็นการได้สนองคุณพ่อ ซึ่งได้คิดทำนุบำรุงเพื่อจะให้ตั้งแต่เกิดมา

๔. อย่าได้ถือตัวว่าเป็นลูกเจ้าแผ่นดิน พ่อมีอำนาจ ยิ่งใหญ่อยู่ในบ้านเมือง ถึงจะเกะกะไม่กลัวเกรงคุมเหงผู้ใด เขาก็คงจะมีความเกรงใจพ่อ ไม่ต่อสู้หรือไม่อาจฟ้องร้องว่ากล่าว การซึ่งเชื่อใจดังนั้นเป็นการผิดแท้ทีเดียว เพราะความปรารถนาของพ่อไม่อยากจะให้ลูกมีอำนาจที่จะ เกะกะอย่างนั้นเลย เพราะรู้เป็นแน่ว่าเมื่อรักลูกเกินไป ปล่อยให้ไม่กลัวใคร และประพฤติกการชั่วดังนั้น คงจะเป็นโทษแก่ตัวลูกนั่นเอง ทั้งในปัจจุบันอนาคต เพราะฉะนั้นจงรู้เถิดว่า ถ้าเมื่อได้ทำความผิดเมื่อใดจะได้รับโทษโดยทันที การที่มีพ่อเป็นเจ้าแผ่นดินนั้น จะไม่เป็นการช่วยเหลืออุดหนุนแก้ไขอันใดได้เลย อีกประการหนึ่งชีวิตสังขารมนุษย์ ไม่ยั่งยืนยดยาว เหมือนเหล็กเหมือนศิลา ถึงโดยว่าจะมีพ่ออยู่ในขณะหนึ่ง ก็คงจะมีเวลาที่ไม่ได้ขณะ

หนึ่งเป็นแน่แท้ ถ้าประพฤติกว้างเสียแต่ในเวลามีพ่ออยู่
แล้ว โดยจะปิดบังซ่อนเร้นอยู่ได้ด้วยอย่างหนึ่งอย่างใด เวลา
ไม่มีพ่อ ความชั่วนั้นคงจะปรากฏเป็นโทษติดตัวเหมือนเงา
ตามหลังอยู่ไม่ขาด เพราะฉะนั้นจึงเป็นคนอ่อนน้อม วาง่าย
สอนง่าย อย่าให้เป็นทริฐมานะไปในทางที่ผิด จงประพฤติดัว
หันมาทางที่ชอบที่ถูกอยู่เสมอเป็นนิจเกิด จะละเว้นทางที่ชั่ว
ซึ่งรู้ได้เองแก้ตัวหรือมีผู้ตักเตือนแนะนำให้รู้แล้ว อย่าให้ล่วง
ให้เป็นไป ได้เลยเป็นอันขาด

๕. เงินทองที่จะใช้สอยในค้ำกินอยู่नुंग ห่ม หรือ ใช้สอย
เบ็ดเสร็จทั้งปวง จงเขม็ดแหม่ใช้แต่เพียงพอที่อนุญาตให้ใช้
อย่าทำใจโตมือโตสุรุ่ยสุร่าย โดยถือตัวว่าเป็นเจ้านายมั่งมี
มาก หรือว่าพ่อเป็นเจ้าแผ่นดินมีเงินทองถมไป ชอบบอกเสีย
ให้รู้แต่ต้นมือว่า ถ้าผู้ใดเป็นหนี้มา จะไม่ยอมใช้หนี้ให้เลย
หรือถ้าเป็นการจำเป็นจะต้องใช้ จะไม่ใช้เปล่าโดยไม่มีโทษ
แก้ตัวเลย พึงรู้เถิดว่าต้องใช้หนี้เมื่อใด ที่จะต้องรับโทษเมื่อ
นั้นพร้อมกัน อย่าเชื่องอ้อยคำผู้ใดหรืออย่าหมายใจว่าโดยจะใช้
สุรุ่ยสุร่ายไปเหมือนอย่างเช่นคนเขาไปแต่ก่อน ๆ แต่พ่อเขา

เป็นขุนนางเขายังใช้กันได้ไม่ว่าไรกัน ถ้าคิดดั่งนั้นคาดดั่งนั้น
 เป็นผิดแท้ทีเดียว พ่อรักลูกจริง แต่ไม่รักลูกอย่างชนิดนั้นเลย
 เพราะรู้เป็นแน่ว่าถ้าจะรักอย่างนั้นตามใจอย่างนั้น จะไม่เป็น
 การมีคุณอันใดแก่ตัวลูกผู้ได้รับความรักนั้นเลย เพราะจะ
 เป็นผู้ไม่ได้วิชาที่ปรารถนาจะให้ได้ จะไปได้แต่วิชาที่จะทำให้
 เสียชื่อเสียงและได้ความรอนใจอยู่เป็นนิจ จงนึกไว้ให้เสมอ
 ว่า เงินทองที่แลเห็นมาก ๆ ไม่ได้เป็นของหามาได้โดยง่าย
 เหมือนเวลาที่จ่ายไปง่ายนั้น เงินที่ส่วนตัวได้รับเบี้ยหวัดหรือ
 เงินกลางบอยอยู่เสมอ นั้น ก็ด้วยอาศัยเป็นลูกพ่อ ส่วนเงินที่พ่อได้
 หรือลูกได้เพราะพ่อนั้นก็เพราะอาศัยที่ พ่อเป็นผู้ทำนุบำรุงรักษา
 บ้านเมือง และราษฎรผู้เจ้าของทรัพย์นั้นก็เลยเรียไรกันมาให้
 เพื่อจะให้เป็นที่กำลังที่จะหาความสุขคุ้มกับค่าที่เหน็ดเหนื่อย ที่
 ต้องรับการในตำแหน่งอันสูง คือเป็นผู้รักษาความสุขของเขา
 ทั้งปวง เงินนั้นไม่ควรจะนำมาจำหน่ายในการที่ไม่เป็นประ-
 โยชน์ ไม่เป็นเรื่อง และเป็นการไม่มีคุณกลับให้โทษแก่ตัว
 ต้องใช้แต่ในการจำเป็นที่จะต้องใช้ ซึ่งจะเป็นการมีคุณประ-
 โยชน์แก่ตนและผู้อื่นในทางชอบธรรม ซึ่งจะเอาไปกอบโกย

ใช้หนี้ให้แก่มูลุคนผู้ทำความชั่วจนเสียทรัพย์ไปนั้น . สมควรอยู่
หรือ เพราะฉะนั้นจึงต้องว่าไม่ยอมที่จะใช้หนี้ให้ โดยว่าจะต้อง
ใช้ให้ก็ต้องมีโทษเป็นประกัน มันใจว่าจะไม่ต้องใช้อีก
เพราะจะเข็ดหลาบในโทษที่ทำนั้น จึงจะยอมใช้ให้ได้ ใช้ให้
เพราะจะไม่ให้ทรัพย์ผู้อนาถเสียเท่านั้น ใช้จะใช้ให้ด้วยความ
รักใคร่อย่างบิดาให้บุตรเมื่อมีความยินดีต่อความประพฤติของ
บุตรนั้นเลย เพราะฉะนั้นจึงจำไว้ ตั้งใจอยู่ให้เสมอว่า ตัวเป็น
คนจน มีเงินใช้เฉพาะแต่ที่รักษาความสุขของตัวพอสมควร
เท่านั้น ไม่มั่งมีเหมือนใคร ๆ อื่น และไม่เหมือนกับผู้ดีฝรั่งเลย
ผู้ดีฝรั่งเขามั่งมีสับตระกูลกันมาด้วยได้ดอกเบี่ยค่าเช่าต่าง ๆ ตัว
เองเป็นผู้ได้เงินจากราชการเลี้ยงพอสมควรที่จะเลี้ยงชีวิตและ
รักษาเกียรติยศเท่านั้น อย่าไปอวดมั่งอวดมีทำเทียบเทียมเขา
ให้พินิจไปเป็นอันขาด

อีกอย่างหนึ่ง จะนึกเอาเองว่าถึงโดยเป็นหนี้สินลงอย่าง
ไร พอจะไม่ใช้หรือจะให้ใช้ก็กลัวต้องทำโทษ คิดว่าเงินทอง
ของตัวที่ใดบ้าง ๆ มีอยู่ทั้งเบี่ยหวัดและเงินกลางปี เวลา
ออกไปเรียนไม่ได้ใช้เงินรายนเก็บรวมอยู่เปล่า ๆ จะเอาเงิน

ราย^{๕๖}ใช้^{๕๗}หนี้^{๕๘}เสีย^{๕๙} ต่อ^{๖๐}ไป^{๖๑}ก็^{๖๒}คง^{๖๓}ได้^{๖๔}ทุก^{๖๕}ปี^{๖๖} ซึ่ง^{๖๗}จะ^{๖๘}คิด^{๖๙}อย่าง^{๗๐}นั้น^{๗๑}แล้ว^{๗๒}และ^{๗๓}
 จั^{๗๔}บ^{๗๕}จ่าย^{๗๖}เงิน^{๗๗}ทอง^{๗๘}จน^{๗๙}ตอ^{๘๐}ง^{๘๑}เป็น^{๘๒}หน^{๘๓}ก^{๘๔}ลับ^{๘๕}เข้า^{๘๖}มา^{๘๗}นั้น^{๘๘} ก็^{๘๙}เป็น^{๙๐}การ^{๙๑}ไม่^{๙๒}ถูก^{๙๓}
 เหมือน^{๙๔}กัน^{๙๕} เพราะ^{๙๖}ว่า^{๙๗}ผล^{๙๘}ประ^{๙๙}โย^{๑๐๐}ชน์^{๑๐๑}อื่น^{๑๐๒}ที่^{๑๐๓}จะ^{๑๐๔}ได้^{๑๐๕}อยู่^{๑๐๖}ใน^{๑๐๗}เวลา^{๑๐๘}มี^{๑๐๙}พ^{๑๑๐}อก^{๑๑๑}กับ^{๑๑๒}
 เวลา^{๑๑๓}ไม่^{๑๑๔}มี^{๑๑๕}พ^{๑๑๖}อน^{๑๑๗}นั้น^{๑๑๘} จะ^{๑๑๙}ถ^{๑๒๐}ือ^{๑๒๑}เอา^{๑๒๒}เป็น^{๑๒๓}แน^{๑๒๔}ว^{๑๒๕}า^{๑๒๖}จะ^{๑๒๗}คง^{๑๒๘}ท^{๑๒๙}อ^{๑๓๐}ย^{๑๓๑}ู่^{๑๓๒}นั้น^{๑๓๓}ไม่^{๑๓๔}ได้^{๑๓๕}และ^{๑๓๖}ยัง^{๑๓๗}
 เป็น^{๑๓๘}ผู้^{๑๓๙}ใหญ่^{๑๔๐}ชน^{๑๔๑}ก็^{๑๔๒}จะ^{๑๔๓}มี^{๑๔๔}บ้าน^{๑๔๕}เร^{๑๔๖}อน^{๑๔๗}บุ^{๑๔๘}ตร^{๑๔๙}ภ^{๑๕๐}ร^{๑๕๑}ร^{๑๕๒}ยา^{๑๕๓}มา^{๑๕๔}ก^{๑๕๕}ชน^{๑๕๖} คง^{๑๕๗}ต^{๑๕๘}อง^{๑๕๙}ใช้^{๑๖๐}
 มาก^{๑๖๑}ชน^{๑๖๒} เงิน^{๑๖๓}ที่^{๑๖๔}จะ^{๑๖๕}ได^{๑๖๖}นั้น^{๑๖๗}บาง^{๑๖๘}ที่^{๑๖๙}ก็^{๑๗๐}จะ^{๑๗๑}ไม่^{๑๗๒}พ^{๑๗๓}อ^{๑๗๔} จะ^{๑๗๕}เช^{๑๗๖}ื่อ^{๑๗๗}ว^{๑๗๘}า^{๑๗๙}วิ^{๑๘๐}ชา^{๑๘๑}ที่^{๑๘๒}ตัว^{๑๘๓}ไป^{๑๘๔}
 เรียน^{๑๘๕}จะ^{๑๘๖}เป็น^{๑๘๗}เห^{๑๘๘}ตุ^{๑๘๙}ให้^{๑๙๐}ได้^{๑๙๑}ทำ^{๑๙๒}รา^{๑๙๓}ช^{๑๙๔}การ^{๑๙๕} ได้^{๑๙๖}ผล^{๑๙๗}ประ^{๑๙๘}โย^{๑๙๙}ชน์^{๒๐๐}ที่^{๒๐๑}น^{๒๐๒}ใช้^{๒๐๓}หนี้^{๒๐๔}ก็^{๒๐๕}
 เช^{๒๐๖}ื่อ^{๒๐๗}ไม่^{๒๐๘}ได้^{๒๐๙}เพราะ^{๒๑๐}เห^{๒๑๑}ตุ^{๒๑๒}ที่^{๒๑๓}ตัว^{๒๑๔}เป็น^{๒๑๕}เจ^{๒๑๖}า^{๒๑๗}น^{๒๑๘}าย^{๒๑๙} ถ้า^{๒๒๐}บาง^{๒๒๑}ที่^{๒๒๒}จะ^{๒๒๓}เป็น^{๒๒๔}เวลา^{๒๒๕}ก็^{๒๒๖}คิด^{๒๒๗}
 ข^{๒๒๘}ัด^{๒๒๙}ข^{๒๓๐}อง^{๒๓๑}เพราะ^{๒๓๒}เป็น^{๒๓๓}เจ^{๒๓๔}า^{๒๓๕}น^{๒๓๖}าย^{๒๓๗}นั้น^{๒๓๘}ก็^{๒๓๙}จะ^{๒๔๐}ทำ^{๒๔๑}อะ^{๒๔๒}ไร^{๒๔๓}ไม่^{๒๔๔}ได้^{๒๔๕}เลย^{๒๔๖} ถ้า^{๒๔๗}จะ^{๒๔๘}หัน^{๒๔๙}
 ไป^{๒๕๐}ข้าง^{๒๕๑}ทำ^{๒๕๒}มา^{๒๕๓}หา^{๒๕๔}ก^{๒๕๕}ิน^{๒๕๖} ซึ่ง^{๒๕๗}เป็น^{๒๕๘}การ^{๒๕๙}ยาก^{๒๖๐}ที่^{๒๖๑}จะ^{๒๖๒}ทำ^{๒๖๓}เพราะ^{๒๖๔}เป็น^{๒๖๕}เจ^{๒๖๖}า^{๒๖๗}เห^{๒๖๘}ม^{๒๖๙}ือ^{๒๗๐}
 กัน^{๒๗๑} คือ^{๒๗๒}ไป^{๒๗๓}รับ^{๒๗๔}จ้าง^{๒๗๕}เขา^{๒๗๖}เป็น^{๒๗๗}เส^{๒๗๘}ม^{๒๗๙}ิ^{๒๘๐}ย^{๒๘๑}น^{๒๘๒}ไม่^{๒๘๓}ได้^{๒๘๔}เป็น^{๒๘๕}ต้น^{๒๘๖} เมื่อ^{๒๘๗}ทุน^{๒๘๘}ร^{๒๘๙}อน^{๒๙๐}ที่^{๒๙๑}
 มี^{๒๙๒}เอา^{๒๙๓}ไป^{๒๙๔}ใช้^{๒๙๕}หนี้^{๒๙๖}เสีย^{๒๙๗}หมด^{๒๙๘}แล้ว^{๒๙๙} จะ^{๓๐๐}เอา^{๓๐๑}อัน^{๓๐๒}ใด^{๓๐๓}เป็น^{๓๐๔}ทุน^{๓๐๕}ร^{๓๐๖}อน^{๓๐๗}ทำ^{๓๐๘}มา^{๓๐๙}หา^{๓๑๐}
 ก^{๓๑๑}ิน^{๓๑๒}เล่า^{๓๑๓} เพราะ^{๓๑๔}จะ^{๓๑๕}น^{๓๑๖}น^{๓๑๗}จ^{๓๑๘}ง^{๓๑๙}ว^{๓๒๐}า^{๓๒๑} ถ้า^{๓๒๒}จะ^{๓๒๓}คิด^{๓๒๔}ใ^{๓๒๕}ห^{๓๒๖}อย่าง^{๓๒๗}เช^{๓๒๘}น^{๓๒๙}นั้น^{๓๓๐} ซึ่ง^{๓๓๑}ตัว^{๓๓๒}จะ^{๓๓๓}
 คิด^{๓๓๔}เห^{๓๓๕}็น^{๓๓๖}ว^{๓๓๗}า^{๓๓๘}เป็น^{๓๓๙}อัน^{๓๔๐}ไม่^{๓๔๑}ต^{๓๔๒}อง^{๓๔๓}ก^{๓๔๔}ว^{๓๔๕}น^{๓๔๖}พ^{๓๔๗}อ^{๓๔๘}แล้ว^{๓๔๙}นั้น^{๓๕๐} ก็^{๓๕๑}ยัง^{๓๕๒}เป็น^{๓๕๓}การ^{๓๕๔}เสีย^{๓๕๕}
 ประ^{๓๕๖}โย^{๓๕๗}ชน์^{๓๕๘}นี้^{๓๕๙}ภ^{๓๖๐}าย^{๓๖๑}หน้า^{๓๖๒}มาก^{๓๖๓} ไม่^{๓๖๔}คว^{๓๖๕}ร^{๓๖๖}จะ^{๓๖๗}ก^{๓๖๘}่อ^{๓๖๙}ให้^{๓๗๐}มี^{๓๗๑}ให้^{๓๗๒}เป็น^{๓๗๓}ชน^{๓๗๔}

๖. วิ^{๖๑}ชา^{๖๒}ที่^{๖๓}จะ^{๖๔}ออก^{๖๕}ไป^{๖๖}เรียน^{๖๗}นั้น^{๖๘} ก็^{๖๙}คง^{๗๐}ต^{๗๑}อง^{๗๒}เรียน^{๗๓}ภ^{๗๔}า^{๗๕}ษา^{๗๖}และ^{๗๗}
 หนังสื^{๗๘}อ^{๗๙}ใน^{๘๐}สาม^{๘๑}ภ^{๘๒}า^{๘๓}ษา^{๘๔} คือ^{๘๕}อ^{๘๖}ัง^{๘๗}ก^{๘๘}ฤ^{๘๙}ษ^{๙๐} ฝ^{๙๑}ร^{๙๒}ง^{๙๓}เศ^{๙๔}ส^{๙๕} เย^{๙๖}อ^{๙๗}ร^{๙๘}มัน^{๙๙} ให้^{๑๐๐}ได้^{๑๐๑}

แม่นยำชัดเจนคล่องแคล่ว จนถึงแต่งหนังสือได้สองภาษาเป็น
 อย่างน้อย เป็นวิชาหนังสืออย่างหนึ่ง กับวิชาเลขให้เรียนรู้
 คิดใช้ได้ในการต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่ง นั่นเป็นต้น วิชาสองอย่างนี้
 จำเป็นจะต้องเรียนให้รู้ให้ได้จริง ๆ เป็นขั้นต้น แต่วิชาอื่น ๆ ที่
 จะเรียนต่อไปให้เป็นวิชาชำนาญวิเศษในกิจการข้างวิชานั้น จะ
 ตัดสินเป็นแน่นอนว่าให้เรียนสิ่งใดในเวลานี้ยังไม่ควร จะต้อง
 ไว้เป็นคำสั่งต่อภายหลัง เมื่อรู้วิชาขั้นต้นพอสมควรแล้ว แต่
 บัดนี้ขอตักเตือนอย่างหนึ่งก่อนว่า ซึ่งได้ออกไปเรียนภาษา
 วิชาการในประเทศยุโรปนั้น ใช้ว่าจะต้องการเอามาใช้แต่
 เฉพาะภาษาฝรั่งหรืออย่างฝรั่งอย่างเดียว ภาษาไทยและ
 หนังสือไทยซึ่งเป็นภาษาของตัวหนังสือของตัว คงจะต้องใช้
 อยู่เป็นนิจ จงเข้าใจว่าภาษาต่างประเทศนั้นเป็นแต่พนของ
 ความรู้ เพราะวิชาความรู้ในหนังสือไทยที่มีผู้แต่งไว้นั้นเป็นแต่
 ของเก่า ๆ มีน้อย เพราะมิได้สมาคมกับชาติอื่นช้านานเหมือน
 วิชาการในประเทศยุโรปที่ได้สอบสวนซึ่งกันและกัน จนเจริญ
 รุ่งเรืองมากแล้วนั้น ฝ่ายหนังสือไทยจึงไม่พอที่จะเล่าเรียน
 จึงต้องไปเรียนภาษาอื่น เพื่อจะได้เรียนวิชาให้กว้างขวางออก

แล้วจะเอากลับลงมาใช้เป็นภาษาไทยทั้งสน^{๕๕} เพราะฉะนั้นจะ^๕
 ทงภาษาของตัวให้ล้มถ้อยคำที่จะพูดให้สมควรเสีย หรือจะ^๕
 ลืมวิธีเขียนหนังสือไทยที่ตัวได้ฝึกหัดแล้วเสียนั้นไม่ได้เลย ถ้า^๕
 ู้แต่ภาษาต่างประเทศ ไม่รู้เขียนอ่านแปลงเป็นภาษาไทยได้^๕
 ก็ไม่เป็นประโยชน์อันใด ถ้าอย่างนั้นหาจ้างแต่ฝรั่งมาใช้ทำอะไร^๕
 ทำไรก็ได้ ที่ต้องการนั้นต้องให้กลับแปลภาษาต่างประเทศลง^๕
 เป็นภาษาไทยได้ แปลภาษาไทยออกเป็นภาษาต่างประเทศได้^๕
 จึงจะนับว่าเป็นประโยชน์ อย่าตื่นตัวเองว่าได้ไปร่ำเรียนภาษา^๕
 ฝรั่งแล้วล้มภาษาไทย กลับเห็นเป็นการเก๋การโก้ อย่างเช่นนัก^๕
 เรียนบางคนมักจะเห็นผิดไปดังนั้น แต่ที่จริงเป็นการเสียที่ควร^๕
 จะเตือนแต่ที่เดียว เพราะเหตุฉะนั้นในเวลาที่จะออกไปเรียนวิชา^๕
 อยู่ ขอบังคับว่าให้เขียนหนังสือถึงพ่อทุกคน อย่างน้อยเดือน^๕
 ละฉบับ เมื่อเวลาถึงเขียนหนังสืออังกฤษไม่ได้ก็เขียนมาเป็น^๕
 หนังสือไทย ถ้าเขียนหนังสืออังกฤษหรือภาษาหนึ่งภาษาใด^๕
 ได้ให้เขียนภาษาอื่นนั้นมาฉบับหนึ่ง ให้เขียนคำแปลเป็นหนังสือ^๕
 ไทยอีกฉบับหนึ่ง ติดกันมาอย่าให้ขาด เพราะเหตุที่ลูกยัง^๕
 เป็นเด็กไม่ได้เรียนภาษาไทยแน่นอนมั่นคง ก็ให้อาศัยได้ถาม^๕

ครูไทยที่ออกไปอยู่ด้วย หรือคนดูตามหนังสือภาษาไทยซึ่ง
ได้จัดออกไปให้ด้วย คงจะพอหาถ้อยคำที่จะใช้แปลออกเป็น
ภาษาไทยได้ แต่หนังสือไทยที่จะเป็นกำลังช่วยอย่างนี้ยังมีน้อย
จริง เมื่อเขียนเข้ามาคำใดผิดจะติเตียนออกไปแล้ว จงจำไว้
ใช้ให้ถูกต้องไปภายหน้า อย่าให้มีความกลัวความกระดากว่าผิด
ให้ทำตามที่ได้มุตสาหะความแน่ใจว่าเป็นถูกแล้ว เมื่อผิดก็
แก้ไปไม่เสียหายอันใด

๗. จงรู้ว่า การเล่าเรียนของลูกทั้งปวงนั้น อาของเจ้า
กรมหมื่นเทววงศวโรประการ ได้รับปฏิญาณต่อพ่อว่า จะ
ตั้งใจอุตสาหะเป็นธุระในการเล่าเรียนของลูกทั้งปวง ทั้งใน
ปัจจุบันและภายหน้า พ่อได้มีความวางใจมอบธุระสิทธิ์ขาด
แก่กรมหมื่นเทววงศวโรประการ เป็นธุระทุกสิ่งทุกอย่างใน
กรุงเทพ ฯ เมื่อมีธุระขัดข้องประการใดให้มีหนังสือมาถึงกรม
หมื่นเทววงศ ฯ ก็จะได้รู้ตลอดได้ถึงพ่อ และกรมหมื่นเทววงศ ฯ
นั้นคง จะเอาธุระ ทำนุบำรุงทุกสิ่งทุกอย่างให้สำเร็จตลอดไปได้
ส่วนที่ในประเทศยุโรปนั้น ถ้าไปอยู่ในประเทศใดที่มีราชทูต
ของเราอยู่ ราชทูตคงจะเอาเป็นธุระดูแลทุกสิ่งทุกอย่าง เมื่อมี

การขัดข้องลำบากประการใด จงชี้แจงความให้ท่านราชทูตทราบ
 คงจะจัดการได้ตลอดไป เมื่ออยู่ในโรงเรียนแห่งใด จงประ-
 พุติการให้เรียบร้อยตามแบบอย่างซึ่งเขาตั้งลงไว้ อย่าเกะกะ
 วุ่นวาย เชื้อตัวเชื้อฤทธิ์ไปต่าง ๆ จงอุตส่าห์พากเพียรเรียน
 วิชาให้รู้มา ได้ช่วยกำลังพ่อ เป็นที่ชื่นชมยินดีสมกับที่มีความรัก
 หนาเกิด ฯ

พิมพ์ที่เอกศิลปการพิมพ์ ๔๗-๔๘ สีแยกจักรพรรดิพงษ์ พระนคร
นางอารีย์ สมิตชาติ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา 2507

